

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

ל' בחשוון תשע"ז נשלח חז"נים מיידי שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com גליון מספר 61

חיוב האב והאם במזונות ילדיהם

חובת האב במזונות ילדיו עולה שוב לדיון בשל מגמות שלא מכירות בערך העליון של המשפחה היהודית בישראל על מרכביה, שלכל הורה יש את התפקיד המיוחד עליו מופקד, וביחד בונים את ביתם ומגדלים את ילדיהם. גם אם לצערינו מתפרק הבית, תפקיד ההורה לא תם, ועל כן מחוייבותו של כל הורה ממשיך בהקשר של גידול הילדים, עפ"י החלטות משותפות.

אחד הנושאים המרכזיים בהקשר זה, הינו חובת המזונות של הילדים. נעמוד בגליון זה על שורשי הדינים, ונבחן את יסוד חיוב זה המושת על האב, ומה כלול בחיובו. בסיעתא דשמיא.

א. האם פטורה מתשלום מזונות הילדים

האב חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד גיל שש, כמבואר בגמ' בכתובות בדף סה: 'דרש רבי עולא רבה אפיתחא דבי נשיאה אף על פי שאמרו אין אדם זן את בניו ובנותיו כשהן קטנים, אבל זן קטני קטנים. עד כמה. עד בן שש'. הרי שהציבו חכמים את האב כאחראי יחידי למזונות ילדיו. חיובו זה של האב קיים גם אם הילדים מצויים אצל האם, כמבואר בגמ' שם וברמב"ם בהלכות אישות פכ"א הט"ז.

יתירה מזו, עולה מהגמ' שם בדף נט: שחיוב מזונות קטני קטנים אינו מוטל כלל על האם: 'נדרה שלא להניק את בנה, בש"א שומטת דד מפיו, בה"א כופה ומניקתו. נתגרשה - אינו כופה, ואם היה מכירה - נותן לה שכרה וכופה ומניקתו, מפני הסכנה'. הרי שכל זמן שהינם נשואים, לדעת בית הלל היא מחוייבת להניק, אך משתמו הנישואין, האם אינה מחוייבת להזין ולדאוג לבנה גם תמורת שכר, מלבד מצב פיקו"נ וסכנה שלא ינק מאישה אחרת. ומכך שאין עליה חיוב שמושת עליה בפני עצמה, ברור כי החיוב בעת שהם נשואין הינו רק מכח חיובו של הבעל ושיעבודה אליו. וכן פסק הרמב"ם שם הט"ז: 'האשה שנתגרשה אין כופין אותה להניק, אלא אם רצת נותן לה שכרה ומניקתו, ואם לא רצת נותנת לו את בנו והוא מטפל בו... אבל אם הכירה... מפני סכנת הולד, אלא כופין אותה ומניקה אותו בשכר'.

הח"מ בס"י פב ס"ק יב הוכיח מדין זה על פטור האם: 'כאן משמע שאין על האם שום חיוב לגדל את בניה אחר שגמלתן, וכבר כתבתי שגם קודם שגמלתן אין עליה חיוב להניק בחנם. ודלא כמ"ש לעיל בסעיף ה' בשם ר' ירוחם שאם אין לאב כופין אותה'. אומנם כתב שרבינו ירוחם סבר שיש לאם מידת חיוב, כפי שהביאו הרמ"א בס"י פב סעי' ה: 'וי"א הא דגרשה אינה מחוייבת להניק וכו' היינו כשמוצא מינקת אחרת ויש לו להשכיר, אבל אם אין לו כופה אותה ומניקתו (ר' ירוחם)'. נראה שסברו שיש לאם חיוב בהעדר האב. והתקשו האחרונים מה יסוד חיובה. ובפשטות י"ל, שחיובה מדיני הצדקה שאף היא חייבת בה, כפי שנראה להלן.

כן כתב להדיא בחידושי דינים והלכות למהר"י ווייל ס"י יא שאין חיובי מזונות על האם: 'נראה דאשה אינה חייבת לזון בניה הקטנים'.

פטור זה של האם מחיוב מזונות בנה מתחדד במציאות שאין אב. נחלקו הפוסקים אם במצב כזה יכולה האם להשליך את נטל פרנסת בנה על הקהל בהעדר אב שיפרנסם, אך לכו"ע אינו מוטל עליה מדינא;

א. הרמב"ם שם הלכה יח פסק שהאם משליכה את בנה לקהל שהם יפרנסוהו, ועליה אין כל חוב כלפיהם: 'ואם לא רצת האם שיהיו בניה אצלה אחר שגמלתן, אחד זכרים ואחד נקבות הרשות בידה, ונותנת אותן לאביהן, או משלכת אותן לקהל אם אין להן אב והן מטפלין בהן'. כן פסקו

הטור והשו"ע באהע"ז סי' פב סעי' ח, הח"מ שם ס"ק יב, מהר"י וייל ליקוטי דינים סי' יא שהובא בבאר היטב בסי' עא סק"א, והראנ"ח בתשובה סו"ס צה והגר"א בסי' פב ס"ק יד.

ב. הרמ"ך תמה על הרמב"ם: 'תמה הוא זה, אם האב חייב לזון את בניו עד בן שש האם אמאי אינה חייבת לזון את בניה כיון שהם קטני קטנים. ומה הפרש יש בין אב לאם. ואמאי לא תזונם עד שיהיו בני שש ואמאי יכולה להשליכם על הקהל'.

לא הוזכר בדין זה היכולות הכלכליות של האם ומצבה הפיננסי, נאמרה כאן הגדרת פטור של האם מתשלומי מזונות בניה בעוד האב קיים. ונחלקו במציאות שאין אב, האם יש חיוב על האם לפרנסם.

בטעם פטורה, כתב המגיד משנה שם: 'זה ברור שלא מצינו חיוב לאשה בשום מקום, והאב מצווה על בניו בכמה דברים ואין האשה מצווה. ומהיכן נתחייבה בהם'. כלומר, אין מקור חיוב להטיל על האם חיוב לפרנס ולדאוג למזונות ילדיה. וכן כתב להדיא בשו"ת ראנ"ח סו"ס צה: 'עם היות שאין הסברא נותנת כן כלל, שלמה יהיה עליה חיוב כלל יותר מהב"ד, ולא מצינו בשום מקום שום חיוב לאם על הבנים. ואם אמרו במכירה כופה... אעפ"י שאין עליה שעבוד כלל אלא מצד סכנת הולד, מכל מקום לענין השכר למה לא יטפלו בו ב"ד, אם אין לו אב מעפר דל'.

אומנם המעשה רקח על הרמב"ם הקשה על המ"מ: 'ויותר תמהתי על הרב המגיד ז"ל שכתב... שלא מצינו חיוב לאשה בשום מקום, והאב מצווה על בניו בכמה דברים ואין האשה מצווה... ואם מצינו חיוב לאב יותר מהאם אינו אלא בלימוד התורה, דהאשה פטורה מדכתיב ולמדתם אותם את בניכם ולא בנותיכם וכיוצא בו. אבל לענין הצדקה ולפרנס את קרוביה ובניה, היכא דליכא אב מהיכא תיפוק לן למפטרה. גם הרב דינא דחיי קיים דברי רבינו והסמ"ג שכתבו כן, וכתב שאין שום חולק על זה. ופשיטא שלא ראה דברי הרמ"ך האלה בכ"י'. הרי שהקשה על שפטרו את האם מדיני צדקה, אך ביחס להטלת חיוב מזונות על האם כשהאב קיים, אף הוא מודה למש"כ המ"מ והראנ"ח שאין פרנסת ילדיה מושתת עליה.

הגר"א אדרי שליט"א בפד"ר בתיק 147728/12 למד מדין הברייטא בקידושין בדף קט: 'האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות וי"א אף להשיטו במים'. שלא חיבו בכך גם את האם, שלא בכדי הוא: 'נראה שעיקר הדבר אינה מפני היותה "אם" אלא מפני היות האם "אשה" כמ"ש המ"מ, שלא הטילו חכמים על אשה חיוב בשום מקום, ויש לאפשר לה כאשה להיות פנויה לאימהותה ולא להטיל עליה חיובים שונים'. יהיה הטעם אשר יהיה, כל שאין מקור לרבות את האם לפרנס את בנה, לא ניתן לחייבה בכך. מסתבר, שאף הוא לא חולק על כך שהאם מחוייבת במצוות הצדקה, במקרה הצורך, אך ורק במקום שהאב וקרוביו אינם אמידים, וחיוב זה לא מוטל עליה כהגדרה חוקית וכחיוב אישי, ולכך אין בו כדי לגרוע מתפקידה עליה אמונה.

אומנם כבר נשנה במשנה בב"ב בדף קכב: שאין חובת מזונות הבת תלויה באמה: 'הבנות ניזונות מנכסי האב, ואינן ניזונות מנכסי האם'. אך אין בכך ראייה לאחריות האם, שכן מבוסס דין זה על תנאי כתובה והתחייבות של האב טרום נישואיו לבנותיו, ולא על שורת הדין של חובת המזונות.

בשונה מדין המזונות, נפלה מחלוקת בחיוב האם להשתתף פרנסת הבת, כפי שהביא הרמ"א בסי' קיג סק"א;

א. הנימוקי יוסף בב"ב בדף נג: בשם הריטב"א: 'הריטב"א ז"ל בשם רבינו מאיר הלוי ז"ל דכיון דלא קתני הכא אלא מזונות, ש"מ דפרנסת נשואין אף מנכסי האם היא. דבשלמא מזונות שהם תנאי כתובה אינם מנכסי האם, אבל פרנסת נשואין שאינה מתנאי כתובה שוה היא בנכסי האם כנכסי האב'. וכן הוא לשון היד רמה בב"ב בדף קכב: 'ש"מ דלענין פרנסה שקלי מנכסי האם כנכסי האב... לפי שהפרנסה אינה מתנאי כתובה, ותקנתא דרבנן היא דכתיב ואת בנותיכם תנו לאנשים, וכי הכי דמפקד גברא הכי נמי מפקדא איתתא'.

וכבר הקשה הבית מאיר בסי' קיג עליהם: 'ולעניות דעתי כולי עלמא מוכרחים להודות בזה שמצוה זו אינה כלל על האם בחייה מנכסיה, שהרי אפילו ממזונות פחות מכן שש פטורה'. כלומר, הכיצד האם פטורה מלזון את בנה אך חייבה מפרנסת ביתה. והשיב: 'שיטת הרמ"ה אינה אפשרית אלא מנכסיה אחר מותה'. הרי שמחיים אין האמא חייבת בפרנסתה, אלא רק לאחר מיתה. הוי אומר שהחיוב קאי על הנכסים ועל האחים שחייבים ליתן, ולא על האישה והאם בחייה.

ב. הריטב"א הביא את דברי רבו שחלק על כך, ואף בדין פרנסת נדוניית ביתה – האם פטורה: 'אומר מורי נר"ו דלישנא דניזונות דאמרינן הכא כולל הוא אף לפרנסה, בין פרנסת גופן בין פרנסת נישואיהן, דתנאי כתובה דבנן נוקבן... וגם פרנסת הבת שחייבו חכמים לנשואין ועישור נכסים אינן אלא מנכסי האב, דבדידיה כתיב קרא ואת בנותיכם תנו לאנשים שסמכו משם חכמים לפרנסת הבת'. וכ"כ בשו"ת מהרי"ל בס"י עה.

מדויק בדבריו שסיבת פטור האם הינה משום שאינה מחוייבת להשיא את ביתה, כמש"כ בשו"ת החת"ס אהע"ז סי' קמה, שלשון הכתוב מורה שהחובה להשיא אשה מוטלת על האב דווקא, וכ"כ תו"ט בקידושין פ"א מ"ז. כן באר הגר"א שם סק"ה: 'וכן עיקר. וכמ"ש בכתובות נ"ב ב' דכתיב קחו נשים... ובקדושין ל' ב' להשיאו כו'. ולבנו דוקא באב וה"ה לבתו דמחד קרא נפיק'. הרי שבגמ' בכתובות שם כתבו שמקור דין חיוב ליתן לפרנסת הבת הינו מהנאמר 'וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים, ויש ליתן להם כי היכי דקפצי עלה ואתו נסבי לה. ורק המחוייב להשיאן מחוייב בפרנסתן. וכ"כ באבני מילואים בס"י ק"ג סק"א להדיא: 'ובפ"ק דקדושין... מוכח מזה דאשה אינה חייבת להשיא את בנה או בתה, ועיקר תקנת פרנסה אינו אלא עישור נכסים במה שהעמידו על דברי תורה להשיא את בנותיו, והאשה אינה חייבת בכך'.

ב. האם יש לחייב את האמא לזון מדין צדקה

ראינו לעיל את פסק הרמ"א בס"י פב שהביא מרבנו ירוחם שבהעדר אב מחוייבת האם להניק את בנה, ותמהו הכל מה מקור הדין.

הבני אהובה בהלכות אישות פכ"א הט"ז כתב על כך: 'הרמ"א כתב דאם אין לו להשכיר כופין אותה להניק ותמה הח"מ סק"ו למה לא יהיה מוטל על הבי"ד לשכור מינקת... ונראה דודאי אם האשה עשירה אף לאחר כ"ד חדשים כופין את האם לזון בניה דהא כופין על הצדקה ואין לך צדקה יותר מזה, ואם כן היא שיש לה חלב בדדיה ותוכל להניק הרי היא עשירה לדבר הזה וכופין אותה כמו שכופין על כל צדקה'. וכן מבואר בעזר מקודש על הגיליון: 'על כל פנים היא חייבת בזה משום צדקה דאטו נשי לא בעי חיי מה שצדקה תציל כו', וצדקה היא מצות עשה שלא הזמן גרמא'. ופשוט שהיא מחייבת בהאי חיובא. וכ"כ בשו"ת עין יצחק ח"א אהע"ז סי' יז אות ה': 'ובאמת על דין הנקתה בתורת צדקה יש לעיין... אבל ממונא ודאי חל עליה לכופה בתורת צדקה לשכור לולד שלה מינקת'. מצאנו שתי שיטות בדבר;

א. בשו"ת ישכיל עבדי ח"ו אהע"ז סי' לח סק"ו דן בחיובי האם בצדקה וכתב שהאם חייבת בכך רק באם אין לאב יכולת לזון את הבן: 'והנה יש לדון אם אין לאב והאם עשירה, אם יש לכופ אותה מתורת צדקה. הנה ביו"ד ס' רנ"א ס"ד פסק מר"ן ז"ל וז"ל מחייבים את האב לזון את בנו עני, ואפילו אם הוא גדול מחייבים אותו יותר משאר עשירים שבעיר... דאם באמת האשה היא עשירה ויש לה האפשרות לטפל בילדה לפרנסו והאב אין לו היכולת אז יש לכפות על האשה לפרנסו, דאין לך קרוב יותר מהאם לבנה, ואין מקום לחלק בין טיפול לפרנסה, דאם היא עשירה הרי יכולה לשלם לאחרת שתטפל בו, וטיפול לא נפיק מכלל פרנסה'.

ברם הבית מאיר בס"י פב סעי' ה' הובא בפת"ש סק"ג כתב שאומנם האם מחוייבת בצדקה, אך רק אם אין לאב או לקרוביו: 'לענ"ד י"ל מתורת צדקה אתינן עלה... ומיירי בשגם קרובי האב עניים, ומה שמבואר סוף סימן זה שיכולה להשליך על הקהל, הוא מסתמא ענייה שאין אמודה לפרנס משלה, אבל עשירה לאו כל כמינה, ולגבי הנקה תמיד עשירה היא... אך גם איתא בתוספתא פ"ב דנדה חייבת אשה בטיפול בנה עד כ"ד חודש'. נמצא שרק אם האב או קרוביו אינם אמידים, אז האם מחוייבת מדיני הצדקה. ובפד"ר בתיק 147728/12 הביא הגר"א אדרי שכן כתב בשו"ת ויקרא אברהם אהע"ז סי' יז ועוד. והגר"ש שטסמן הקשה, שלא שמענו שבודקים מסוגלותם הכלכלית של הדודים בטרם פונים לאם. ומעבר לכך, תמה, האם נכון לפנות לדודים שלהם יש ילדים לפרנס על פני האם שיש לה מסוגלות נרחבת.

בשו"ת יביע אומר חלק יא בס"י טז אות ב' שיצא לאחרונה נכתב כך: 'בענין חיוב המזונות עבור הילד עד שש שנים, חובה מוחלטת היא המוטלת על האב, (ולא על האם)... ואם האב איננו אמיד ופרנסתו מצומצמת, ואילו האם אמידה שתוכל לפרנס את הבן או הבת שהם למעלה מגיל שש שנים, יש לחייב את האם במזונות מדין צדקה. וע' מעשה רוקח על הרמב"ם... אולם אם האב והאם שניהם אמידים, חובת המזונות על האב בלבד'. הרי שהתעלם מדברי הבית מאיר, ולא הצריך לבדוק מסוגלות של אחי האב בטרם שפונים לאם. אך סבר שאין לפנות לאם לזון בנה מדין צדקה, כשהאב אמיד ויכול ליתן.

חזינן דכל הני רבוותא דסברי דהיכא שהאשה עשירה וביכולתה לפרנס את ילדיה, כופין אותה לפרנס מדין צדקה, ולבית מאיר, חיובה חל רק אם אין גם לקרובי האב לזון. ולא מיבעיא היכא שהאב אינו חייב מעיקר הדין דהיינו מעל גיל שש, אלא אף במקום שחייב מעיקר הדין כשאין באפשרותו לפרנס, כל שאין מי שיזון את הילדים מדין התקנה אלא מדין צדקה, אם יתברר לבית הדין שאשה זו בכלל עשירה יש לחייב את האם במזונות ילדיה.

מסתבר, שלא כתבו קדמונים על חיוב האם בכלכלת ילדיה מדיני הצדקה בהעדר האב וקרוביו, כיון שלא היה מצוי שלאישה ישנה יכולת פיננסית גבוהה שיכולים לכוף אותה על הצדקה, ולכן סבר הרמב"ם שתשליך אותו לקהל. מה גם שהצרכים של הילד מעבר לרמה הבסיסית של מזונות לא היו גבוהים, ודי היה בחיובו של האב כדי לספק את צורכי הילדים. ברם כיום שהנשים מתפרנסות, ורבות מהן מוגדרות כאמידות, כשאין לאב יש לחייב אותן בחיובי הצדקה, על פי הצורך (ולבית מאיר ודעימיה, רק כשאין גם לקרובי האב).

ב. אומנם הגר"ש ישראלי זצ"ל בפד"ר ח"ט בעמו' 251 ובחוות בנימין ח"ב ס' מב כתב: 'אכן, כשזה מדין צדקה יש לברר גם את אפשרויותיה של האם, שכן גם האשה מחוייבת מדין צדקה. ובמקרה שגם היא אמידה יש לדון על חלוקה נאותה של חיוב זה שמדין צדקה שעל האב והאם כאחד. במקרה דנן, שהילד כבר למעלה משש, אין החיוב מכוח התקנה אלא מדין צדקה בלבד'. נראה שהוא ביקש לשתף את האם מדיני צדקה יחד עם האב, כאשר זה יסוד החיוב.

וכן סבר במנחת אברהם ח"ג ס' ה עמו' מב שיש לחייב אישה עשירה לפרנס ילדיה: 'אבל מה דכופין את האב באמיד לאחר שש לכאורה מצד הסברה אין בזה חילוק בין אב לאם שכיון שהחיוב הוא מכח צדקה, הרי גם האם מחוייבת בצדקה. ומכח זה מסתבר לכאורה דמה דמצינו בש"ס דבר זה באב דווקא, הוא משום שבדרך כלל האב הוא שאמיד ויש לו נכסים לזיון מהם, אבל אשה בדרך כלל לא אמידה ואין בידיה לפרנס את בנה. אבל כשגם האם אמידה החיוב של צדקה מוטל גם עליה'. אך לא מבואר דיו באיזה מציאות סובר שיש ליישם דין זה.

אך הקשה הגר"א אדרי בתיק 147728/12 עמ' 44 שדבריהם סותרים את הבית מאיר ויתר הפוסקים, שמחייבים את האם בצדקה רק בהעדר יכולת לאב וקרוביו לזון: 'וצ"ב שנראה שהדין פשוט שאב קודם לאם, כמבואר במקורות שהובאו לעיל'. והוסיף הגר"א אדרי בשיחה בע"פ: 'מה גם שקשה לקבוע מסמרות עפ"י משפט דדדי בפד"ר של הרב ישראלי שעוסק בנושא אחר'.

כתשובה לכך, יש להביא מדברי המנחת אברהם ח"ג ס' ה עמו' מג שהתייחס לדיון קרוב קרוב קודם: 'שעיקר חיוב צדקה מוטל על מי שהוא יורש ממשפחת אב יותר מאשר על קרובים מצד האם, ולא שיפטרו העשירים שמצד האם, אלא שמטילים סכום יותר גדול על קרובים מצד האב'. כלומר, לדבריו, משקללים את קדימת הקרוב יותר מבחינת היקף השתתפותו בעול הצדקה, ואין הכוונה לפטור לגמרי את יתר הקרובים. ודלא כפשט משמעות קרוב קרוב קודם. וגם תקשה, וכי פונים לכל מעגלי הקירבה לתרום, ורק גובה התרומה שונה? ברור שפונים אך ורק לקרוב הקודם, ואחרי מיצוי יכולותיו פונים לקרוב הבא אחריו. וצ"ע.

ניתן להטעים דבריהם, שאין בחיוב זה היטל ממוני, אלא להשלים את החסר עפ"י הצורך, באם אין לבן. וכיון שהאם מצווה בצדקה לא להתאכזר על ילדיה, הרי יש לילדים במידה מסויימת, והאב נדרש להשלים ולהשתתף. ברם אין בכך לבאר מצב שהילדים מצויים אצל האב או אצל צד שלישי.

לסיכום: לא הטילו חכמים חיובים כלכלים על האם, ואינה חייבת בנטל מזונות ילדיה, ברם גם היא חייבת בדיני צדקה, שכן השווה הכתוב בין אישה לאיש לכל דיני התורה ובכללם מצוות צדקה שאינה מ"ע שהזמן גרמא. על כן, מעבר לדיני המזונות המוגדרים על פי הדין, אין להטיל על האב ובוודאי לא על האם שום חיוב, אלא בהסכמה. אך במציאות שאין אב שיזון, ולדעת הבית מאיר ודעימיה רק כשלקרובי האב אין יכולת לזון את ילדיו, יש לחייב אם אמידה לזון את בנה מדין צדקה. אומנם, בדברי הגר"ש ישראלי והגר"א שפירא זצ"ל מבואר שכאשר החיוב הינו מדיני צדקה יש לחייב את האם יחד עם האב.

ישנה מחלוקת בקרב הדיינים, אם מותרות של אדם בינוני (כחוגים, קייטנות), לא ניתן לחייב את האב (גם לא מדיני צדקה) משום שאינם בכלל חיוביו. או שבהם מחייבים את שני ההורים בנטל הכלכלה של ילדיהם מדיני צדקה, על פי היכולת הפיננסית שלהם (אומנם, לרוב הפוסקים, אם יש לאב יכולת, לא נכון לפנות לאם כלל, שכן קרוב קרוב קודם).

ג. מהות חיובי האב במזונות בניו

איתא בגמ' בכתובות בדף מט: 'אמר רבי אילעא אמר ריש לקיש משום רבי יהודה בר חנינא באושא התקינו שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים. איבעיא להו הלכתא כוותיה או אין הלכתא כוותיה. תא שמע כי הוו אתו לקמיה דרב יהודה אמר להו יארוד ילדה ואבני מתא שדיא. כי הוה אתו לקמיה דרב חסדא אמר כפו ליה אסיתא בציבורא, וליקום ולימא, עורבא בעי בניה וההוא גברא לא בעי בניה'. והמשיכה הגמ' שם: 'ולא אמרן אלא דלא אמיד, אבל אמיד – כפינן ליה על כרחיה. כי הא דרבא כפייה לרב נתן בר אמי, ואפיק מיניה ד' מאה זוזי לצדקה'. מכך שתלו את חיובו של האב לזון ילדים מעל גיל שש רק באמיד, ברור כי יסוד חיוב תקנת אושא הינה מדיני צדקה, ולא מדינא, ואף בלא אמיד מכלימין אותו משום חיובי צדקה. וכן עולה מדברי רש"י שם בד"ה 'בעל כרחו': 'לא יהא אלא צדקה בעלמא ואפי' אינן בניו'. וכ"כ הרמב"ם בפירוש המשנה בכתובות פ"ד מ"ו: 'לא מפני שחייב לזון את הוריו ובניו שכבר עברו שש שנים, אלא מפני שהוא חייב ליתן צדקה כפי ממונו, וכאשר נקח ממנו אותה הצדקה נוציא אותה על בניו או הוריו שהרי הם בני צדקה והם קודמים בה'. וכ"כ בשו"ת עין יצחק ח"א אהע"ז ס' יז, בשו"ת משפטי עוזיאל ח"ב ס' o.

כן הוא מפורש בחלקת מחוקק ס' פב סק"ט לגבי חיוב האב במזונות בן הגדול מגיל שש שלא מעוניין לבוא לרשות אביו כדינו: 'כשהבן אינו רוצה להפרד מאמו, יש לאב לומר אין עלי חיוב צדקה לפרנסו כל זמן שאין שומע לקולי להיות אצלי ללמדו תורה ושאר דברים'. הרי שחיובו הוא מדיני הצדקה ולא חובה ממונית לזון את בנו.

מאידך, הגמ' בכתובות בדף סה: העוסקת בקטנים פחות מגיל שש, אומרת: 'דרש רבי עולא רבה אפיתחא דבי נשיאה, אף על פי שאמרו אין אדם זן את בניו ובנותיו כשהן קטנים, אבל זן קטני קטנים. עד כמה. עד בן שש'. בגמ' זו לא נזכר שחובת המזונות מוטלת רק על אב עשיר, הרי שייסוד חיוב זה הינו מדינא, ולא מדיני צדקה הוא. כן הסיק הרי"ף בכתובות בדף יח. מדפי הרי"ף: 'והנ"מ בניו ובנותיו קטנים, אבל קטני קטנים אף על גב דלא אמיד לצדקה, כפיפין ליה בעל כרחיה'.

הרמב"ם בהלכות אישות פ"ב הי"ד כתב: 'כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים, עד שיהיו בני שש שנים. מכאן ואילך מאכילם עד שיגדלו כתקנת חכמים', ובהלכה הבאה הלכה טו כתב: 'במה דברים אמורים באיש שאינו אמוד, ואין ידוע אם ראוי ליתן צדקה או אינו ראוי. אבל אם היה אמוד שיש לו ממון הראוי ליתן ממנו צדקה המספקת להן, מוציאין ממנו בעל כרחו משום צדקה, וזנין אותן עד שיגדלו'. וכן כתב השו"ע בס' עא. שוב מוצאים חלוקה ברורה, וכי האב חייב לזון קטנים פחות מגיל שש גם אם אינו אמיד, ואת הגדולים מגיל שש יזון בכפיה רק אב אמיד מדיני צדקה. ממילא קשה ההגדרה הכתובה ברמב"ם ש'מכאן ואילך מאכילם עד שיגדלו כתקנת חכמים', שהרי חייבו מדין צדקה ולא כחיוב, וכבר תמה הגר"א בס' עא סק"ב על לשון זו. והטור שינה מלשון זו, וכתב: 'משש ואילך מצוה לזונם עד שיהיו גדולים, ועל זה נאמר עושה צדקה בכל עת'.

כן המאירי בכתובות בדף מח. הבדיל במקור חיובו של האב לזון ילדים בין הגילאים השונים: 'ואף אנו אין לנו בו (ביחס לקטנים הגדולים מגיל 6) צד חיוב אלא על צד תוכחת ומוסר כמו שנבאר למטה. ומכל מקום בקטני קטנים, הואיל ויש לנו בהם עליו צד חיוב וכפייה, אף בית דין זנין אותם'.

במשפטי שמואל להגרש"ב ורנר סימן ד ענף טו אות ג כתב שחייבו באושא חיוב צדקה זה: 'אע"ג דמזונות הבנים שהם למעלה משש הוא מדין צדקה, היינו שתקנת חכמים באושא ביסוד את יסוד תקנתם על עיקרים של צדקה, שזהו גדר חיובו, אבל תקנתם הייתה לחייבו באופן יותר רחב ומקיף מדיני צדקה הרגילים'. הרי שישנו חיוב אישי מעבר למצווה הקיימת, אך ביסודה הינה צדקה.

בשו"ת חוט השני ס' ה כתב שיש חיוב מהותי לאב לזון בנו מדין הצדקה יותר מחיובי שאר הקרובים: 'שאעפ"י שהחיוב מוטל יותר על היורשין, מ"מ אינו חיוב גמור כמו חיוב האב לזון את בניו כשהם קטנים. שהוא מחויב לזונם בכל מאמצי כוחו, והקרובים אחרים כולם פטורים, ואפילו בחיוב מזונות בנים הקטנים אינם, דהתם גוערין בו ומכלימין אותו אפילו אם אינו אמוד. אבל אחר שאינו רוצה לזון קרוביו אעפ"י שהוא קרוב יותר מזולתו וגם הוא יורש, ודאי אין מכלימין אותו אם אינו אמוד'.

ד. תקנת אושא, חיוב האב במזונות ילדיו הגדולים מגיל שש

נחלקו הראשונים אם למסקנת הגמ', הלכה כוותיה או לא, והאם תקנת אושא כוללת גם כפיה על האב או רק ביוש והכלמתו;

רש"י שם בד"ה 'תא שמע' כתב: 'דלית הלכתא כוותיה. אלא מימר אמרינן ליה, ואולי יכלכלם ויזון אבל מיכף לא כייפינן'. הרי מכך שרק מטיחים בפניו 'עורבא בעי' ולא כופים אותו על כך, הסיק רש"י שליתא לתקנת אושא. שכן לו היתה הלכה כמותו, היו אף כופין על כך. כן סברו התוס' רי"ד שם והר"ן שם. וכן סבר באבני מילואים ס' עא סק"ג.

אולם הרמב"ם בהלכות אישות פ"ב ה"ד כתב: 'כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים, עד שיהיו בני שש שנים. מכאן ואילך מאכילם עד שיגדלו כתקנת חכמים, ובלשון זו כתב השו"ע בס' ע"א: 'חייב אדם לזון בניו ובנותיו עד שיהיו בני שש, אפילו יש להם נכסים שנפלו להם מבית אבי אמם. ומשם ואילך, זנן כתקנת חכמים עד שיגדלו. ואם לא רצה, גוערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו. ואם לא רצה, מכריזין עליו בצבור ואומרים פלוני אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו, והרי הוא פחות מעוף טמא שהוא זן אפרוחיו. ואין כופין אותו לזונן'. בהגהות מיימוניות שם אות ט כתב שמקור דבריו הינה גמ' זו, הרי שסבר שהלכתא כוותיה דתקנת אושא. כן הבין גם הב"י בס' ע"א שזהו מקור דינו: 'ומה שכתב ומכאן ואילך מצוה לזונם עד שיהיו גדולים, בפרק נערה שנתפתתה, באושא התקינו שיהא אדם זן את בניו ובנותיו כשהם קטנים'. לדבריהם, אף שהילכתא כוותיה, לא הותרה הכפיה אלא רק לביישו ולחרפו.

ישנה מחלוקת בין הפוסקים, אם חיובו כלפי ילדים גדולים מגיל שש הינו מיסוד דין צדקה בלבד, או שאחר תקנת אושא, הריהו מכח תקנתם. הנפק"מ לכך הינה, אם מחוייב לזון אותם גם אם יש להם נכסים משלהם מכח חיובו, והאם יכולים הבנים לתבוע את מזונותם או שחיוב זה מבוסס על התנדבות אישית, ואם יכול האב לשלם חובתו מכספי מעשר. כפי שנדון להלן.

ה. האם החיוב מדין צדקה בלבד וניתן לגבות מנכסיו, והאם יש לבן זכות תביעה

השלכה ישירה לשאלה אם יסוד חובת האב במזונות הינה מדיני צדקה, בדיון אם יש ביד הבן זכות תביעה למזונותיו, והאם ישנה חובה על האב והאם הוא בעל דין של בנו.

בהרכב הרבנים א' גולדשמידט, ש' ש' קרליץ, י' בבליקי בפד"ר ח"א עמ' 154 דנו בדבר: 'אולם יש הבדל בגדרי החיוב, אם החיוב הוא משום צדקה או משום תקנת מזונות, כי אם החיוב הוא משום תקנת מזונות, התקנה היא שאב חייב לתת לבנו למזונותיו, פירוש שהאב חייב חוב לבנו. אבל אם החיוב הוא משום צדקה, האמוד לצדקה חייב לתת, אבל זהו חיוב המוטל עליו, אבל אין הוא חייב למקבל, היינו שאין למקבל חוב אצלו. וגם אם המקבל הוא אדם שהחייב מחוייב לתת לו צדקה במיוחד, כגון אב לבן כמבואר, אין פירושו של דבר שהאב מחוייב איזה חוב ממון לבן, אלא מוטל על האב חיוב כללי של צדקה, שהוא מחוייב לתת, מבלי שיהיה איזה בעל חוב שהוא חייב חוב לו, ובחוב כללי זה ישנם סידרי קדימה, למי צריכים להקדים לתת, ועל מי מקדימין להטיל, ולפי סדר זה על האב להקדים את בנו לגבי אדם אחר, ומטילין על האב לתת לבנו יותר משאר החייבים לתת. אבל אין הוא חייב חוב לבנו'.

אך הביאו מדברי הרדב"ז על הרמב"ם בהלכות מתנות עניים פ"ז ה"י שדן בקושית התוס' למה כופין בצדקה הרי אין כופין על מצות עשה שמתן שכרה בצידה, ותירץ: 'ונראה לי דשאני מצות עשה של צדקה שיש בה תקנה של עניים והרי הוא כחוב עליו וכופין אותו לפרוע חובו ויורדין לנכסיו כאשר עושין למי שמסרב לפרוע החוב אשר עליו'. הרי שהרדב"ז סבר שחיובו בצדקה היא חוב ככל חוב אחר, ולכן גם כופין ויורדין לנכסיו החייב כמו בחוב אחר. אך כתבו בפד"ר שם: 'אולם אין מזה סתירה לדברינו, כי אם כי חוב הצדקה הוא חוב ככל חוב, החוב הוא כללי שהאמוד חייב בו, אבל אין זה חוב ישיר שהאמוד חייב כלפי היחיד הזכאי לצדקה, ולא יוכל הבן לתבוע אישית את אביו.

לסיום, כתבו שם שאחר תקנת חכמים, שישנו חיוב לזון בלי דין כפיה, והכפיה היא רק מדין הכפיה לצדקה, ומכיון שעצם החיוב הוא חוב מהתקנה שייך הודאת בעל דין ותביעה בדיון.

הנה, מכך שיכולים להכלים את האב שמעלים עינו מבנו ולא מפרנסו זון אותו ואף הותר לביישו, נראה, שעיגנו את חובת הצדקה כחוב אישי ולא רק כהתנדבות, ומשו"ה הבן הוא בר תביעה כנגד אביו.

השלכה נוספת לחקירה זו, הינה ביחס לגובה סכום חיוב האב במצוה זו. הנה אף במקום שמוגדר שחובת האב לזון את בנו מדיני צדקה, וודאי אינו כדין צדקה רגיל. שכן בדיני צדקה מחוייב עד חומש מממונו, ואילו בחובתו לזון את הבן מחוייב אף ביותר מחומש מממונו. שכן יש לאב חובה לדאוג לבנו, ולכך אין מגבלות, שכן לא הטילו עליו חיובי ממון.

בשו"ת עזרת כהן בס"י נז כתב: 'לא רק בתורת צדקה חייב הוא לזון את בניו הקטנים, גם כשם מבני שש ומעלה, אלא מתקנת אושא... ולשון השו"ע הוא בסימן ע"א ס"א שזנן בתקנת חכמים גם כשהם למעלה מבני שש. ואע"פ שהגר"א בביאוריו תמה על הלשון של השו"ע, שכתב ע"ז שהוא מתקנת חכמים וסיים בצ"ע שם בסק"ב, וכונתו ז"ל היא, משום דבמסקנא שם מסקינן דכפו ליה אסיתא בציבורא ואין כופין אותו, נראה דאין זה מתקנת חכמים אלא מצוה בעלמא, אבל לא רק מחובת צדקה כי אם יותר מזה שהרי סוף סוף מכלימין אותו על זה'. הרי שבאושא נתנו לצדקה זו מעמד חיוב אישי על האב. וראה בפרישה סק"א שכתב שתקנת אושא היתה להכלימו אם לא ירצה לזון בניו שלמעלה מגיל שש.

אומנם בשו"ת מהרשד"ם יו"ד ס"ו ק"ק ביאר שהתקנה היתה להכלימו בלא אמיד ולכופו בשוטים אם הוא אמיד. וסבר שאף שמגיל י"ג חייב האב בצדקה לבניו, כחיובו לכל אדם, יכול לומר להם שיצאו להתפרנס כשאפשר ובידם לעשות כן. אך מגיל שש עד י"ג תקנו באושא שכופין את אביהם מדין צדקה ואינו יכול לומר להם שיפרנסו עצמם. לדבריו, רק חובת צדקה איכא הכא, אלא שמתקנת אושא אלים חיוב צדקה זה.

השו"ע בס"י ע"א ס"ב כתב שכיון שחיובו הוא רק מכח דיני צדקה, לא ניתן לממש את חיובו של האב לזון את ילדיו מדין צדקה ולרדת ולגבות מנכסיו. ברם הרמ"א שם הגיה עפ"י הר"ן שאם אמיד הוא גובין מנכסיו. הב"ש שם סק"ו הכריע דלא כר"ן, ופסק שאף אם האב אמוד אין יורדים לנכסיו לזון את בניו (מעל שש) שלא בפניו: 'לכן נראה עיקר, אפי' אם הוא אמוד אין זנין לבניו שלא בפניו', וכן נקט הח"מ סק"ה. נמצא, שאם האב בחו"ל והאם באה לתבוע את מזונות הילדים, לא ניתן לממש נכסיו שלא מדעתו, כאשר מדובר בילדים שמעבר לגיל שש.

ו. חיוב האב במזונות קטני קטנים, מהתורה או מדרבנן

יש לחקור, האם חיוב במזונותיהם של קטני קטנים, עד גיל שש, הינו מכח תקנת חכמים, או שמא חיובו מהתורה. ומצאנו מחלוקת בכך;

א. במכילתא שמות כ"ג, ג דרשו על הפסוק 'אם בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו': 'רבי יצחק אומר מי הביאה שהכתוב מוציאה, מגיד שהוא (האדון) חייב במזונותיה ומזונות בניו'. מוכח, שהאב חייב במזונות בניו הקטנים מהתורה, דאם לא כן, מדוע חייב האדון לזון בני העבד, שכן אם העבד בעצמו בהיותו בן חורין לא היה חייב לזון בניו, מה הפסידו הבנים במכירת אביהם לעבד, אלא ע"כ דהאב חייב במזונות בניו קטני קטנים מדינא דאורייתא, וכשנמכר לעבד ואינו יכול לזונם, חייבה התורה את האדון שיזונם במקום אביהם. וראה במשנה למלך הלכות עבדים פ"ג סק"ב שהביא מהרא"ם שאין האדון חייב לזונם אלא עד שיהיו בני שש.

רבינו בחיי בשמות טז, טז כתב: 'ומה שאמר מספר נפשותיכם איש לאשר באהלו תקחו, לאשר באהלו, זו אשתו, שהיא ראויה להיות נמצאת באהל, כענין שכתוב הנה באהל, וכתוב כל כבודה בת מלך פנימה וגו'. ולמד הכתוב בדרך אסמכתא, שחייב אדם במזונות אשתו ובניו הקטנים, וזהו שאמר מספר נפשותיכם. כן פירש רבינו חננאל ז"ל. אומנם בתורה שלמה בשמות פרק טז אות צה הביא מתרגום רס"ג ומהמדרש הגדול דרשה על הכתוב 'לאשר באהלו תקחו' מורה שאין מדובר דווקא בקטני קטנים אלא בדרי ביתו של האדם, ובניו 'הקטנים' כמשמעו שלא גדלו.

החתם סופר בכתובות מט מדייק דבפרשת משפטים כתיב ויצאה אשתו עמו ולא הזכיר בניו, ואילו בפרשת בהר כתיב ויצא מעמך הוא ובניו. ומתוך שבפרשת משפטים מדובר בעבד היוצא בשנה השביעית, ואם היו לו בנים כשנמכר, הרי בסוף שנה שישית הם כבר למעלה מגיל שש, ונפקע חיובו מהאב והאדון לזונם עוד לפני יציאתו בשביעית, לכן לא כתוב שהם יוצאים עמו, דהיינו שהאדון נפטר עתה מלזונם מה

שנתחייב בעת קניית העבד. משא"כ בפרשת בהר, ששם מדובר שפגע בו יובל, וזה יתכן גם בתוך שש שנות עבודתו והבנים עודם בגיל פחות משש, ע"כ הזכיר הכתוב שהאדון נפטר מלזון בניו הקטנים שהם לפני שש, ביציאת העבד ביובל.

בספר ארעא דרבנן ערך מזונות אות ח ט להגאון מוהר"י אלגאזי, הבין בדעת הרמב"ם מהלכות אישות בפ"ב הל" כב שכתב: 'כשם שהאדם חייב במזונות אשתו, כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים', וכן הוא לשון הסמ"ג לאוין פא. וכיון שהוקש חיובו כלפי בנו לחיובו כלפי אשתו, שווה דינם וחיובן. וכיון שסברו הרמב"ם והסמ"ג שמזונות אשתו דאורייתא, כן הוא חיובו לילדיו. וכל"כ בשו"ת מהר"ם אלשיך סי' לח.

כן מתבאר דעת הרמב"ם מתשובותיו הוצאת אל המקורות סי' קמט ומקצי נרדמים סימן קצ לרבי פנחס הדיין לגבי חיוב האב על מזונות שכבר אכלה בעבר: 'ודעתי נוטה שהאב חייב במזונותיה שנים שעברו. שזה (במקרה) שעמד ופרנס הניח מעותיו על קרן הצבי ולא יקח כלום. (אבל הכא) וכן זה מתחלת פרנסתו על דעת שאין זה חייב ונמצא שהוא חייב'. ואם חיוב במזונות הבת הוא רק מכח תקנת אושא ומדין צדקה, למה חייב האב לתת לה המזונות עבור שנים שעברו, אחרי שמישהו אחר פירנס אותה והיא אינה זקוקה לכך. אומנם אם נבין בדעת הרמב"ם שמזונות הבת היא מהתורה²⁹, הרי זה כשאר חובות שהתורה חייבתו עבור בניו ובנותיו הקטנים למטה מגיל שש שנים, ואין זה מדין צדקה, ולכן שפיר פסק הרמב"ם שעל האב לשלם לבתו כשהיא בת ארבע שנים את מזונותיה עבור השנים שעברו.

ב. הרמב"ן שמות כא, ג כתב: 'וכל זה חמלה מאת השם עליהם ועל העבד שלא ימות בצערו בהיות עמלו בבית נכרי, ובניו ואשתו יהיו נעזבים. ואף על פי שלא היה הוא מחוייב במזונותם מדין התורה, כמו שנתבאר בתלמוד בכתובות מט: אבל כיון שדרך כל הארץ לפרנס אדם אשתו ובניו הקטנים, צוה האל ברחמיו להיות הקונה כאב רחמן להם'.

בשו"ת משנה הלכות ח"א סי' טו דייק מדברי הגמ' בכתובות בדף סה: 'דרש ר' עולא רבה אפיתחא דבי נשיאה, אף על פי שאמרו אין אדם זן את בניו ובנותיו כשהן קטנים, אבל זן קטני קטנים עד כמה עד בן שש', מכך שנאמר: 'אף על פי שאמרו', שדין לזון אותם הוא מדרבנן, שכן לו היה דינא דאורייתא: 'מאי שייכות להו, הא זה דאורייתא הוא, אע"כ דמכח תקנה הוא. ואף על פי שאמרו שזה אינה תקנה מכל מקום, בקטני קטנים תקנה היא וחייב'. וסבר, שאף הרשב"א ח"ב סי' שכא הבין כן, מכך שנקט שאם יש להם נכסים ממקום אחר אינו חייב לזונם, אפילו עד בני שש, בניגוד לדעת המהר"ם מרוטנבורג שחייב לזון בכל עניין: 'ואי תימא דאורייתא, א"כ מאי איכפת לן ביש להם נכסים ממקום אחר, סוף סוף יש להם מזונות מאב מדאורייתא, ומה שייכות ליה בממונם שיש להם ממקום אחר, אלא ודאי דס"ל דמתקנתא הוא וכה"ג לא תקנו'. וסיים המשנה הלכות שם: 'לא מצאתי לענ"ד מי שס"ל דמזונות בנים הוי דאורייתא'.

בהגהות מיימוניות מהלכות אישות פ"ב סק"ט חלק על ההבנה דלעיל בדעת הרמב"ם, וסבר כי חיובו של האב הוא מדרבנן גם בקטני קטנים: 'אע"כ צ"ל דכוונת הרמב"ם הוא כך, דבאמת תקנת אושא היתה מיום הולדו עד שיביא שערות. אמנם חילוקים יש בדבר, עד שש מחוייב לעולם בין יש לו בין אין לו, ומשש ואילך היתה התקנה באופנים, והיינו כשיש לו וכל האופנים וכגון שהוא אמיד. ומה שאמרו דאין הלכה, כוונתם רק למעלה משש דאין חיוב, אבל פחות משש התקנה בתקפה וחייב לזונם... ובזה יתיישב הלשון שכתב רבינו ומכאן ואילך כתקנת חכמים בכל הדמיון ולא כתב מתקנת חכמים, וכוונתו דאי כתב מתקנת

²⁹ עוד הוכיחו מפסקי הרמב"ם בדיני מעשרות, בהלכות מעשר פ"ג הי"ז.

איתא במשנה במעשרות פ"ג מ"א: 'המעביר תאנים בחצרו, בניו ובני ביתו אוכלין ופטורין'. בירושלמי שם ריש פ"ג בעו אהאי משנה: 'הוא עצמו מהו שיאכל? רב אמר אסור עולא אמר מותר', ומפרש טעמא דרב משום דאין אוכלין על המוקצה אלא במקומו. הרמב"ם שם פסק כרב: 'תאנים וענבים שבמוקצה מותר לאכול מהן עראי במקומן'. והקשה ע"כ הרדב"ז שם, מדוע לא הזכיר הרמב"ם שבניו ובני ביתו אוכלין עראי.

יש שהביאו לבאר דברי רמב"ם אלו, ולהוכיח מכך על חובת מזונות שעל האב. שכן בירושלמי שם פ"ד: בני ניחא, ובני ביתו ואין עליו מזונות. כלומר דבשלמא בניו מותרין לאכול עראי, ואין זה פורע חובו מן הטבל, משום דאין חובה מוטלת עליו לזונם. אבל בני ביתו והיינו אשתו, הרי חייב במזונותיה, וא"כ הוי כפורע חובו מן הטבל ומדוע מותר לה לאכול. ומשני הירושלמי, כמאן דאמר אין מזונות לאשה דבר תורה. והיינו, שהתנא דמתניתין שהתיר לבני ביתו דהיינו אשתו לאכול עראי סבר דמזונות האשה מדרבנן, ואין זה פורע חובו מן הטבל. והרי הרמב"ם פסק דמזונות האשה מהתורה, ולדבריו אסור להאכילה מן הטבל דהוי כפורע חובו מן הטבל, ושפיר השמיט דין דבני ביתו, כיון דאין הלכה כמשנה זו. כעת מובן מדוע השמיט הרמב"ם דין בניו, שכן סבר הרמב"ם שמזון בניו נמי הוי מדאורייתא כמזון האשה, ולכן לא כתב דהם אוכלים מהטבל משום דהוי כפורע חובו מן הטבל, וכתב דרק הוא עצמו מותר לאכול עראי.

חכמים הו"א דעד שש לאו מתקנת חכמים הוא. לכן כתב כתקנת חכמים, והיינו שכך היתה התקנה'. הרי שחיוב לזון קטנים הוא מדרבנן. ולדבריו, כך הינה גדר התקנה, שהאב חייב לשלם גם על העבר.

כן הבין במעשה רקח בהלכות אישות שם: 'ולענ"ד נראה דאין דיוק זה כדאי שהרי לא הזכירוהו הפוסקים... ואפשר שמה שכתב רבינו כן היינו כלפי השש שנים, ורצה להשמיענו הטעם של חכמים ז"ל לשש שנים ותו לא מפני שעד כאן הוא כרוך אצל אמו... ואגב השמיענו דאף שמזונות אשתו מדין תורה כמ"ש בראש הפרק ומזונות הבן אינו אלא מתקנת חכמים ז"ל, אלמוהו רבנן להך מלתא כדאורייתא'.

ז. חיוב האב – ציווי אישי או ממוני

ניתן היה להבין כי חובת האב לזון את הבן הינה חובה ממונית, ונכסיו מחוייבים ומשועבדים למזונות בנו. אך מצאנו שני מקורות שמעידים כי חובה אישית מונחת על כתפי האב. ויתכן ויש ללמוד מכך על טעם הדין, שלא הטילו חיוב על האב לפרנס, אלא חייבו את האב לדאוג לבנו ולא להתעלם מפרנסתו.

הב"ש בס' ע"א סק"א הביא דברי המהר"ם לובלין בתשובה בס' ע"ט וכו"כ המהריב"ל בח"ב סימן כ שחיוב האב לזון ילדיו הקטנים קאי: 'כל ימי חייו ולא אחר מותו'. הרי שחיוב על גופו הוא, ולא על נכסיו (ואומנם ראה בבאר היטב בשם המהר"י וייל שמחייבים את היורשים לזון היכא שאין לילד. ובאוצר הפוסקים כתבו בשם רעק"א דלשיטת הר"ן דמזונות הילדים הם משום מזונות האם, יש להסתפק אם היורשים חייבים במזונות הילדים כשחייבים במזונות האלמנה).

התוס' יו"ט בכתובות פ"ד מ"ו כתב: 'האב אינו חייב במזונות בתו - כתב הר"ב אבל קטני קטנים כו' כופין את האב ומוציאין מידו בעל כרחו. וא"ת ואי אינו אמיד מה מוציאים ממנו. וי"ל כמו בחיוב האשה דאפילו אי לית ליה אלא מזוני דחד יומא, חייב למיזנה מנייהו או למיכל בהדה במאי דאכל, כמ"ש בטור סימן ע'. אבל ודאי אינו חייב להשכיר עצמו בפועל לפרנסם. אפילו לסברת ר' אליה שכתב שם בטור דבאשה חייב, דהתם היינו טעמא דמספר כתובה נלמד אנא אפלח'. הרי שחובתו לזון את הילדים אינו דומה לכל חוב ממוני, שמסדרים לבעל חוב ומשאירים לו לצרכיו ההכרחיים, אלא הוא חייב לחלוק עימו במה שיש לו גם אם אין לו מספיק בשבילו, כשם שאין מסדרים לצורך מזונות האשה מפני שאינו חייב ממוני. ומשו"ה סבר שהאב אינו חייב להשכיר עצמו למזונות ילדים, שכן אינו חייב להם חיוב ממוני כלל. מאידך, הגם שאין חיוב על האב לעבוד בכדי לפרנסם, אינו פטור מחיוב במזונותם, כמבואר בפד"ר טז עמ' 349, משפטי שאול ס' יג וס' מה ובעטרת דבורה ח"א ס' לא. יסוד הדין מבוסס על הגמ' בכתובות בדף קז: 'הלך בעלה למדינת הים ולוותה ואכלה, חייב לשלם', וכן פסק הרמב"ם בהל' אישות פ"ב הי"ט וכו"כ השו"ע בס' ע. הרי שחיובו קאי עליו למרות שאינו בעל אמצעים וחייב לשלם לה לאחר מכן על שלוותה. והדברים מפורשים בר"ן שם בדף סג. מדפי הרי"ף: 'מיהו היכא דלית ליה לבעל היא חייבת, שאף היא נשתעבדה לו, אלו דבריו'. דייק מהנאמר 'שאף היא נשתעבדה לו', שגם הבעל משועבד לשלם, ולא סר החיוב מעליו.

יש בכך כדי לסייע לסברת מו"ר הגר"א שפירא זצ"ל במנחת אברהם ח"ג ס' ד לבאר תמיהה בדברי הח"מ בס' פב סק"ט מדוע האב אינו חייב במזונות בנו שמורד ולא מוכן לבוא אצלו: 'כשהבן אינו רוצה להפרד מאימו, יש לאב לומר אין עלי חיוב צדקה לפרנסו, כל זמן שאינו שומע לקולי להיות אצלי ללמוד תורה ושאר דברים', וכו"כ הב"ש שם סק"ח. וכבר תמה ע"כ בשו"ת עזרת כהן ס' נז: 'וכי בר עונשין הוא'. ובאר הגר"א שפירא שחובת האב לפרנס את בנו לאחר גיל שש, אינה אלא מפני שמידת אכזריות היא שלא לפרנסו, ובמקום שיש לאב תביעה שהבן יחיה אצלו כדרך כל הבנים, שוב אין כאן 'מידת אכזריות' במה שמונע ממנו את דמי המזונות. הרי שאין כאן חובה ממונית, אלא לדאוג לבן שעימו. וראה ע"כ בעטרת דבורה ח"א ס' ל.

יתכן, ואם הילדים אצל האם יש מקום יותר לחייבה להשתתף מדין צדקה לא להתאכזר על ילדיה, ותשתתף בחיובים שמעבר לדיני המזונות הבסיסים, ואזי נחשב שיש לילדים את צורכיהם, והאב יחייב רק בהשתתפות בכך. ברם אם הילדים במקום אחר כפנמיה או משפחה אומנת, יהיה הנטל מוטל על האב.

בפד"ר ח"ב עמ' 92 בפסק דינו של הרב אליעזר גולדשמיט, הביא משו"ת שופריה דיעקב ס' שכתב: 'בידוע שאין לו כי אם כדי סיפוקו, אין עליו חיוב לזמון את בניו, דעד כאן לא חלקו חכמים בין שש לאחר שש אלא כשאינו אמיד ליתן צדקה המספקת או אמיד ליתן דבר מועט שאינו מספיק, אבל באינו אמיד ליתן כלום, אין הפרש בין שש לאחר שש ובכל גוונא פטור. וסברא היא דכיון שאין לו כי אם כדי סיפוקו פשיטא דחיי קודמים, דמאין לחייבו לחזר על הפתחים ולזונם וחז"ל לא חייבוהו אלא אם יש לו מה ליתן

להם אחר די סיפוקו'. והביא שכן כתב בספר שושנים לדוד ח"ב בס"י כב. הרי שאין כאן חוב ממון לבן. וצ"ב אם יש ביד הבן לתבוע מאביו ממון, או שיש לו לתבוע שיחלוק אביו עימו ממזונותיו. שהרי אם הבן אצל אימו מחוייב האב לשגר לו מזונות, אך אם ידרוש האב שישב הבן אצלו ויתן מזונותיו, האם יש לבן תביעה עליו.

לדברים אלו, יש לדון אם יש לפסוק מזונות במקום שיגרור את הבעל להוצאה לפועל, שכן האב אינו מחוייב ללוות ולעבוד למצוי מטרה זו. ובוודאי האידנא שמערכת האכיפה בהוצל"פ, אינה פועלת עפ"י דיני השו"ע. מאידך, לצורך המזונות לא נדרשים לכל דיני הסיידור, ושפיר גובין ממנו כל מה שיש לו לצורך כן, ואין מניעה לפעול באמצעותם.

ח. חובת האב לזון כשיש לילדים משלהם

נחלקו הראשונים אם האב חייב לזון את הקטנים פחות מגיל שש אף שיש להם נכסים משלהם, ויכולים להתפרנס משלהם;

א. הרא"ש בפסקיו בכתובות פ"ד ס"ו יד כתב: 'דשמעינן מינה דחייב לזון בניו ובנותיו כשהן קטני קטנים, ואפילו יש להם נכסים שנפלו להם מבית אבי אמם, פסק רבינו מאיר דחייב לזונם, דכיון דתקנת חכמים היא, זכו במזונותיהם אפילו יש להם להתפרנס משלהן, דומיא דמזונות האשה, מדכלל מזונות האשה דקתני ומוסיפין לה על מזונותיה בשביל הקטן, אלמא דין אחד להם'. הרי שסבר המהר"ם מרוטנברג שחובת האב לזון את בניו הקטנים שהם פחות מגיל שש שנים, הינה גם כאשר יש להם רכוש משלהם, שכן חובת האב כלפי בניו הקטנים הוא חוב גמור המוטל עליו לפרנסם, ללא הבדל אם יש להם רכוש או שהם עניים ואין להם משלהם כלום, וכ"כ בספר דינא דחיי לאוין פא. ה"ב ח"ב בס"י עא והאבני מילואים שם סק"א דייקו שזוהי כוונת הרמב"ם במה שהשווה את מזונותם לחובתו לזון את אשתו: 'כשם שאדם חייב במזונות אשתו, כך הוא חייב במזונות בניו'.

ב. הרשב"א בתשובה ח"ב סימן שצא נשאל בדבר והשיב: 'שלא אמרו, אלא מפני שאין לו... וכשהוא קטן קטנים, כופין אותו בבית דין לפי שאין לו, ואינו יכול להשתדל כלל. אבל כל שיש לו, למה יתחייב האב לזונו. ומה שטען הטוען, שהוא תנאי בית דין, ובא לדמותו למזונות אלמנה, אינו כן, לפי שמזון הבנים אינו מתנאי כתובה'. הרי להדיא דעת הרשב"א, דאם יש לקטנים רכוש משלהם ובידם להתפרנס מרכושם, אין על האב חובה לזונם. וכ"כ התשב"ץ ח"ב ס"ו רצב סוף תיקון ג', הכנה"ג סי' עא הגה"ט סק"ג.

באוצר הפוסקים דנו אם ניתן לומר קים לי כרשב"א, שכן אפשר שהשו"ע לא ראה דעתו, ועל כן פסק כמהר"ם, אך לו היה רואה את הרשב"א היה פוסק כן.

נמצא, שאם נוטלת האם מביטוח לאומי עבור הילדים, לדעת הרשב"א יש להפחית מחיוב האב, שכן יש להם מקור הכנסה כל שהוא להתקיים ממנו, וראה בפד"ר ח"א עמ' 210 ובמשפטי שאול בס"י כד. ומטעם זה אין לגבות מהאב הוצאות רפואיות המצויות בסל הבריאות, וכן עבור פנמיה אם ישנו מימון מקרן כלשהיא.

ט. מזונות בן קטן – מכח אבהותו או חובה לאשתו או צדקה

שתי שיטות נאמרו בראשונים אם חובת מזונות בנו הינה מכח זיקה ישירה וחובה לבנו, או שהינה חובה לאישתו, שהתחייב לה לזון את בנה;

א. הר"ן על הר"ף בכתובות בדף כח: הוכיח כי חובת האב לזון את בנו אינה בזיקה לבן ישירות, אלא חובתו כלפי אישתו: 'נ"ל דכי אמרי' דזן אותם קטני קטנים דוקא בשאמן קיימת ומדין מזונות אמן [נגעו] בה, שכיון שהן נגזרים אחריה אי אפשר לה להעמיד עצמה שלא תזון אותם. אבל בשאין אמם קיימת, אינו חייב במזונותיהם... דייקין הכי דמדתנא מוסיפין לה על מזונותיה

משום דבעי למיכל בהדה, אלמא מזונות הבן הנגרר אחריה הרי הן כמזונותיה, ומדין מזונות שלה נגעו בה³⁰... אבל לא ראיתי לראשונים ז"ל שאמרו כן.

כן נראה שסבר רש"י בכתובות בדף סה: בד"ה 'שצריך לאמו': 'שעדיין הוא צריך לאמו ובתרה שדוהו רבנן, אלמא עד שש צריך סיוע מאמו, וכשם שהבעל זן אותה כך זן אותו עמה'.

הב"ח בריש סי' עא ד"ק כן מפסק הרא"ש בכתובות פ"ד סי' יד: 'ומוסיפין לה על מזונותיה דשמעין מינה דחייב לזון בניו ובנותיו כשהן קטני קטנים ואפילו יש להם נכסים שנפלו להם מבית אבי... דומיא דמזונות האשה מדכלל מזונות האשה דקתני ומוסיפין לה על מזונותיה בשביל הקטן, אלמא דין אחד להם'.

ב. הדרכי משה בסי' עא סק"א הוכיח מפסק הב"י שהביא תשובת הרא"ש בכלל יז, ז ותשובת הריב"ש בסי' מא שחלקו וסברו שישנה זיקה ישירה לאב לזון את בנו, שכן כתבו: 'בהדיא דמי שבא על הפנויה וילדה ממנו בן או בת, חייב לזונם', וכן פסק השו"ע שם סעי' ד. שכן אין לאב זיקה ומערכת חיובים ביחס לפנויה, האם. וברור שחובתו לזון את בנו מהפנויה, הינה מכח חיובו לבן באופן ישיר.

בשו"ת שואל ומשיב מהדורא שתיתאה סי' מו כתב שהנפק"מ לדיון זה, הוא אם אפשר לכוף על מזונות הילדים. נפק"מ נוספת יש לחקירה זו, אם יש לאב חובה לזון ילדיו כשאין לו חובת מזונות לאימם; בניו מהגרשה, פנויה, ארוסה, אנוסה ושניה.

המשל"מ מהל' אישות פי"ב הי"ד כתב בהגה': 'ומדברי רבינו שכתב כשם שאדם חייב וכו' משמע דס"ל כהר"ן דמזונות בניו מדין מזונות אמם נגעו בה, דאל"כ למאי הלכתא אקשינהו לימא חייב אדם לזון את בניו'. ותמוה הוא, שכן מבואר בכמה מקומות ברמב"ם שמזונות הבנים אין חיובם תלוי במזונות אמם. שכן בהל' אישות פי"ט הי"ד פסק: 'בת הממאנת הרי היא כשאר הבנות ויש לה מזונות, אבל בת היבמה ובת השנייה ובת הארוסה ובת האנוסה אין להן מזונות אחר מיתת אביהן בתנאי זה, אבל בחיי אביהן הוא חייב במזונותן כדון שאר הבנים והבנות בחיי אביהן'. והרי השניה והארוסה והאנוסה אין להן מזונות, ומ"מ פסק הרמב"ם שהאב חייב במזונות בנותיהן. וכבר עמד ע"ז אבני מלואים שם. וכן לגבי בנו מהגרשה פסק הרמב"ם בהל' אישות פ"א הי"ז: 'גרשה אין לה מזונות אף על פי שהיא מניקה את בנה... אלא כופין את אביו ונותן לו מזונות והוא אצל אמו'. והרי אינו חייב לזון את גרושתו, ואפ"ה חייב הוא במזונות הבן, וע"כ דלא ס"ל כשיטת הר"ן דמזונות הבן כלולים ותלויים במזונות האם. ואכן במעשה רקח לא קיבל את הבנת המשל"מ, וסבר שישנה חובה ישירה לאב לזון את בנו.

ביחס לחובתו לזון בתו מהפנויה, ניתן ליישב עפ"י האגרות משה אהע"ז ח"א סי' קו שכתב שיתכן והר"ן לא יחלוק על הרא"ש והריב"ש, שכן אם אנס יהיה חייב לזון הבן מטעם מזיק, ואם היא מפותה הרי זה כהתנו שאם יולד בן שיזון אותו.

וליישב הדברים צ"ל, שאכן חובת האב לזון את בניו מדינא הינם רק אם יש לו חיוב לאשתו, ומדינא חייב זאת, ועל כן אף שיש להם נכסים מחוייב בדבר. ברם אם אין לו חובה לאשתו, אזי חייב לזון את בניו מדין צדקה אם אין להם נכסים ואפשרות פרנסה. כשם שזן את הגדולים מגיל שש, וכ"כ במשפטי שמואל. וחובה זו רובצת רק על אב אמיד, ולא יוכלו לכוף את השוטה והחרש בכך, וראה בפד"ר ח"ה עמ' 298.

ובכך יישבו בפד"ר ח"ז עמ' 136 את תמיהת המהר"ם מלובלין בסי' עט על לשון הטור בסי' קיב שכתב לגבי בת יבמה ושנייה: 'בחיי חייב לזון מתקנת אושא עד ו' שנים'. ותמה שלשון זו: 'אינו מדוקדק, דבפ' נערה שנתפתה דלעיל משמע דתקנת אושא היא ביתר משש... אבל עד שש חייב לזון לכ"ע... אם לא נאמר דהטור ס"ל דתקנת עד שש היא ג"כ תקנת אושא, ותרי תקנות היו באושא מתחלה תקנו עד שש, ואח"כ תקנו ג"כ לאחר שש ולאחר שש'. אך לביאורנו, הרי כלול בתקנת אושא חובה לזון ילדיו עד גיל שש אם אין לאב חובה כלפי אישתו.

³⁰ יש לציין, שאף לדידו שמזונותם מכוח אימם, אין זכות לאב למחול על זכויות ילדיה, ואינה יכולה למחול לבעלה על מזונותם. כן איתא בתוספתא כתובות פ"י ה"ג: 'כתב לזון את בת אשתו ושברה לו, לא כל הימנו, שזכין לקטן ואין חבין לו'. כן פסק השו"ע אהע"ז סי' קיד סעי' ג: 'אם האם פטרו מלזונה, אין הפיטור כלום'.

הרי שהילדים נחשבים לגוף עצמאי, והאם אינה מוסמכת למחול במקומם, שאין חבין לאדם שלא בפניו, אף שיסוד זכותם מכוחה הוא. אומנם, אם האשה מתחייבת בקנין לשלם את מזונות ילדיה במקום בעלה, התחייבותה חלה מכוח דיני ערב.

עוד יישבו שם את פסקי השו"ע. שכן בריש הסימן בס"ע פסק מרן עפ"י המהר"ם מרוטנברג שמזונות הבנים כלולים במזונות האשה וחייב בהם האב אף אם יש להם משלהם, והב"ח כבר באר כי חיוב זה מבוסס על דברי הר"ן שמדין אישתו זן אותם. ומאידך מרן השו"ע שם בסעי' ד פסק עפ"י הרא"ש והריב"ש שהבא על הפנויה וילדה ממנו, אם הוא מודה שהולד ממנו חייב לזונו, וזה לא כדברי הר"ן. ויתירה מכך, הרא"ש בעצמו שפסק לחייבו לגבי בנו מהפנויה, סבר כמהר"ם שחיוב הבן מחמת חיובו לאמו. וסתן דיני לאהדדי. ולדברים אלו מבואר שכשאינן אמם קיימת או באופן שאינו חייב במזונות האם, יש עליו חיוב מתקנת אושא ומטעם צדקה, וחיוב זה קיים גם בבן הפנויה, אף שאינו חייב במזונות האם. אלא שקשה לפי"ז, מדוע נקט הריב"ש את הגמ' בפרק אעפ"י בדף סה: והרי מקור חיוב הקטנים כשאינן חייב לאם הינו מדין צדקה בפרק נערה בדף מט:). ברם המהר"ם איירי שהאם קיימת, ואז חובת האב לזון אותם מכח אישתו, וחייב בכך גם אם יש להם נכסים.

עוד בארו בכך, שלהבנה זו אין מחלוקת בין המהר"ם לרשב"א בחובה לזון ילדים כשיש להם משלהם, שכן הרשב"א התייחס למקרה שהאם נפטרה מכבר, וכיון שחובה לזון ילדים אלו מדין צדקה בלבד, פטר הרשב"א את האב כשיש להם נכסים, שאין דין צדקה בכך אף שהינם פחות מגיל שש (וקשה, מדוע נקט הרשב"ם שם את הגמ' בפרק אעפ"י בדף סה: והרי מקור חיוב הקטנים כשאינן חייב לאם הינו מדין צדקה בפרק נערה בדף מט:). ברם המהר"ם איירי שהאם קיימת, ואז חובת האב לזון אותם מכח אישתו, וחייב בכך גם אם יש להם נכסים.

יהא נפק"מ לכל זאת, אם הוליד בן מאשת איש שאינה אשתו והבן ממזר. בתרומת הדשן פסקים לז כתב דבסתמא תולים הולד בבעל, אך גם אם לא והאב הוא אחר, מאין לימא לן שחייבו חכמים לזון בנו ממזר. אך באוצר הפוסקים הביאו פוסקים דחייב במזונות בנו ממזר, והביאו ראייה מהש"ך בס"י פ"ז ס"ק נ"ז שאף הבין כן בתה"ד, ואף התה"ד לא אמר זאת אלא כמסתפק. וכן פסק במשפטי עוזיאל ח"ב י"ד ס"ו שחייב במזונותיו.

י. אם ישנה חובה לאב לזון ילדים גדולים

יש להקשות, מדוע חובתו של אדם אמיד במזונות ילדיו היא רק עד שיגדלו, והרי אם זוהי חובה מדין צדקה א"כ יתחייב בכך אף כאשר הם גדולים מכך, שהרי חייב אדם לזון את קרוביו מדין צדקה, וכ"ש את ילדיו.

הב"ש בס"י ע"א סק"ג הביא מדברי רבנו ירוחם מירושם משרים נתיב כ"ג ח"ה, וכתב: 'משמע דאחר שיגדלו חייב לזון אותם בתורת צדקה כשאר קרוביו, אבל עד שיגדלו יש להם יתרון יותר משאר קרובים'. נמצא, שגם אחר שיגדלו הילדים יש על האב חיוב לזונם מדין צדקה, אולם קודם לכן (מגיל שש עד גיל מצוות) יש להם יתרון בצדקה יותר משאר קרוביו של האב, והחובה לזונם אז היא גדולה יותר. לדברים אלו, יהא עליו לזון את ילדיו הגדולים שאינם מתפרנסים, מדין צדקה, כשם שחייב בצדקה לשאר קרוביו העניים. וראה כן בבית יעקב בס"י ע"א סק"א.

אומנם, בנתיבות המשפט על רבנו ירוחם שם כתב לפרש דבריו, וז"ל: 'נראה לומר דאמיד גבי בניו לא הוי כאמיד לגבי אינשי אחרוני, דגבי צדקה לאחריני בעינן אמיד גמור, אבל לגבי בניו כל שאינו עני מקרי אמיד. וזה שכתב אבל אם הוא אמיד שיש לו כפי הראוי לתת להם, ולכן כתב דהאי אמיד לא הוי אלא עד שיגדלו, דלאחר שיגדלו אין כופין אותו אלא בדאמיד לאחריני שבניו קודמים'. הרי שלגבי בניו גדרי האמיד הינם שונים, אף שמחייבותו הינה רק מדיני הצדקה.

הדרישה בס"י ע"א הובא בב"ש שם באר שלאחר שגדלו הילדים הם כבר יכולים לפרנס את עצמם, ולכן כל חיובו לילדיו מדין צדקה הוא עד גיל מצוות, עד שיגדלו. הרי שאין הבדל מהותי בין גדולים מגיל מצוות או פחות, גם לא בקדימותם לאחרים, אלא ברגילות ובדרישה של האב מהם לעבוד. כן מבואר בתשובת הרשב"א הנ"ל: 'כשהבן גדול ויכול להשתדל, אין האב חייב לזונו כלל, ואין כופין אותו, אפילו בכפיית אסיתא'. בשו"ת מהרשד"ם ח"י ס"י ק"ט כתב שענין זה תלוי במציאות הקיימת, שאם ימצאו הבנים כדי פרנסתם פטור האב לזונם כשיגדלו, ואולם אם לאו, הוא חייב לזונם אף כשיגדלו.

נמצא, שאם הילדים הגדולים אינם יכולים לפרנס עצמם, יהא האב חייב מדין צדקה להמשיך לזון אותם. ולכאורה, זה המצב כיום, שילדים אינם יוצאים לעבוד בגיל 13, והחוק אף אוסר להעסיק ילדים בגיל זה, יהיה האב חייב להמשיך ולזונם.

מנגד, בעל ההפלא"ה בקונטרס אחרון הלכות כתובות ס"י ע"א אות ג כתב שגדולים יכולים להתפרנס בעצמם, ואף אם אינם רוצים לעשות מלאכה, אין כופין את האב לזונם כיון דבני דעת הם, אין יכולים לומר לא נעשה מלאכה. וחייב לזון רק את הקטנים, כיון שאינם בני דעת מליאה, וחוב זה קיים אפילו אם רוצים לעשות

מלאכה. יש לעיין לדבריו, במצב האידנא, שאין רגילות שנערים בני 13 יצאו לפרנס עצמם באופן מלא, שיהא דינם כקטנים.

וראה באבני מילואים בס"י עא סק"ד שכתב שההבדל בין הגילאים הינו שלשיטת הפוסקים שבצדקה אין כופים, כי מכל מקום בבניו כופים: 'ונראה, כיון דאפילו לא אמיד נמי כופין אותו בדבריו, כדאמרינן עורבא בעי בני וכו', ואף על גב דאין בו משום מצות צדקה כיון דאינו אמיד. אם כן באמיד מעלין מעלה אחת וכופין אותו. ומצוה על הבית דין לכופו אותו. ולא משום מצות צדקה לחוד – דכיון שמתן שכרה בצידה, הרשות ביד הבית דין שלא לכופו – אלא דהכא לגבי בניו דחמירא, דבלא אמיד נמי כייפין בדברים, באמיד כופין אותו ממש'. מבואר כי דין צדקה במזונות ילדים חמור יותר מדין צדקה לאחרים, ועל כן גם אם בצדקה לאחרים לא כופים, בצדקה לילדיו הקטנים כופין.

בהג' מרדכי קידושין רמז תקנה נשאל אם מחוייב האם לזון בתו החולה במצב סיעודית: 'הנה בת יעקב צועקת עליו שיפרנסנה כמשפט הבנות... והיא חולנית וגרע מקטנה כי אפילו פתה אין לה כח לחתוך מפני חוליה... נראה בעיני שאם הוא אמוד ויש לו במה לפרנסה כופין האב לפרנסה בצמצום אם אינה יכולה להרויח וגם יכופהו'. ורק מדיני הצדקה חייב את האב אם היו אמיד. הגם שמצבה גרע מקטנה מגיל שש. שכן כך גדר החיוב לזון קטנים בגיל, ולא גדולים מכך הגם שהינם מוגבלים בהתנהלותם ויכולתיהם, ורק מדיני צדקה סבר שניתן לחייבו ועפ"י גדרה.

ברם בשו"ת מהרשד"ם ח"י סי' קסו חלק ע"כ, וסבר שאין כל זיקת שיעבוד וחובת צדקה על אב לזון בנו מעבר לגיל שהביא שערות, ואין לכופו אותו ע"כ: 'אושא לא התקינו אלא לבנים שהם מו' עד י"ג, ומכאן ואילך אפי' טעם תקנה אין בהם. ואם ירצה שלא לזון אותם רשאי, אפי' יש יכולת בידו, לא אמרינן ליה מדעם'.

בשו"ת משפטי עוזיאל אבהע"ז תניינא סי' עד סק"ד כתב דבהיות ובזמן הזה מחוייבים הנערים ללמוד עד גיל י"ד או ט"ו, חייב האב לזונם עד גיל זה, משום דאינם יכולים לדאוג לפרנסתם. ולכך כיוונה תקנת הרבנות הראשית. וכ"כ בשו"ת יחווה דעת ח"ג סי' עו הערה ג, עמו' רמז שהיום תקנת הרה"ר היא לזון הבנים עד גיל ט"ו.

בשו"ת ישכיל עבדי ח"ד אבהע"ז סי' טו ס"ד דן אם יש כח ביד בי"ד ורבני הקהילות לחייב את האב עבור פרנסת בניו כל זמן שהם צריכים לו עד גיל מסויים.

הג"ר שלמה שפירא בתיק 913242/1 כתב שישנו מנהג בגובה חיוב האב במזונות ילדיו הגדולים: 'הנוהג כיום לחייב שלישי מזונות מגיל שמונה-עשרה ועד עשרים ואחת לבנים ועד עשרים לבנות, מכיוון שבגיל זה הבן והבת אינם יכולים לעבוד לפרנסתם מחמת שירות צבאי/לאומי ולימוד בישיבה. ולפיכך יש לחייב האב בשליש מזונות מדין צדקה'. ברם יתר דייני ההרכב לא הכירו מנהג זה: 'המנהג אותו מציין אב"ד הגר"ש שפירא... אינו מוכר לי. המנהג הידוע לי... שלאחר גיל שמונה-עשרה רק לאחר קבלת הסכמה מהאב, קובע בית הדין את חיובו של האב בשליש מסכום המזונות במסגרת הסכמי הגירושין. אבל ללא הסכמתו בתי – הדין לא מחייבים כלל את האב. לעומת זאת עד גיל שמונה-עשרה המנהג בבתי-הדין לחייב את האב מבלי לבקש את הסכמתו'.

באגרות משה יו"ד ח"א סי' קמג סבר שמדינא חייב האב לזון את בניו הגדולים עד שיוצאים להתפרנס בכח עצמם, כפי הנהוג במקום, כיון שזוהי חובת הבעל לזון את אמם כולל בני ביתה: 'ואף שהם גדולים כל זמן שאין הדרך שבנים כאלו ילכו להרויח לפרנס עצמן שיתחייב האב לזון גם אותם מדין מזונות אשתו, דלא גרעי מארחי ופרחי והם ארחי ופרחי קבועים שהאב קבעם אצלה ואינו יכול לומר שתהיה אכזרית ולא תתן להם מזונות. ולכן ברוב בנ"א בזה"ז ובפרט במדינתנו שדרים כולם יחד חייב האב במזונות בניו ובנותיו אף הגדולים מצד חיוב מזונות שלה עד שיהיו כפי הדרך שהולכים להרויח. ואם בני משפחתו או בני משפחתה אין הולכין להרויח עד נישואיהן אז מדין עולה עמו ואינה יורדת עמו חייב במזונותיהן כל הזמן שדרים עמהם יחד. וממילא אין יכול לזונם מכסף המעשר שהוא כחוב שאינו יכול לפרוע מהמעשר ודינא דהש"ך בזה"ז ובפרט במדינתנו הוא דוקא כשהן גדולים כ"כ שהדרך שילכו להרויח לפרנסתן בעצמן'. אומנם, אם הבנים אינם סמוכים על שולחנה לא יהא האב חיי בכך.

הרב אלימלך בר שאול בשנתון שנה בשנה היכל שלמה, תשכ"ה בעמ' 164 סבר שיש לכופו את האב לקיום חיובו ללמד בנו אומנות, אף בבן גדול: 'עתה יש לברר אם החיובים להשיא וללמד אומנות הם בגדר חיוב שיש לכופו על האב לקיימו או שהם בגדר מצוה בעלמא ואין לכפותו עליה. והנה מלשון הברייתא שמונה חיובים אלה עם החיובים של תלמוד תורה ומילה ופדיון לא היה עולה על הדעת לחלק ביניהם ושכופין

על אלה כמו על אלה', ובהמשך דבריו בעמ' 168 כתב: 'ונראה לומר שחיוב לימוד הבן אומנות אינו מצומצם רק לגבי קטן אלא זהו חיוב כללי המוטל על האב לגבי בנו ואפילו הגדיל הבן ועדיין אינו מפרנס את עצמו מאומנות או עסק עדיין לא נגמר החיוב של האב ללמדו אומנות'.

יא. תקנת הרבנות הראשית

הרבנות הראשית תיקנה בטבת בשנת תש"ד לחייב את האב במזונות בנו עד גיל חמש-עשרה, ולאחר מכן היתה ישיבה של מועצת הרבנות הראשית בשנת תשל"ו שהרחיבה את התקנה עד גיל שמונה-עשרה. וצריך לדקדק אם יסוד התקנה הינה מדיני צדקה עם כל ההשלכות של משמעות זו, או שהינה חובה אישית שהטילו על האב.

זו לשון התקנה של הרבנות הראשית כפי ששוכפלה בסטנסיל והופצה בקרב רבני ישראל:

הרבנות הראשית לארץ - ישראל

8/3/ת

ב"ה. פעה"ק ירושלים ת"ו

לכבוד הרבנים הגאונים די בכל אתר ואתר שליט"א בארצנו הק'.

שלומכון יסגא מאוד !

'בהתאם לתפקיד הקדוש שהוטל עלינו מצאנו לנחוץ למען בנות ישראל וילדי ישראל, לאסוף את ברניו הרבנים הגאונים הגדולה, חברי מועצת הרבנות הראשית לאר"י וראשי הרבנים של תל אביב ויפה, חיפה ופתח תקוה שליט"א, לדון בצורך לתקן תקנות נחוצות, ואחרי עיון ומשא ומתן בהלכה, הוחלט פה אחד לקבוע שלש תקנות לכל ארץ ישראל:

(א) בשיעור הכתובה:

(ב) בדין מזונות היבמה: ...

(ג) בדין מזונות הבנים והבנות:

לפנים בישראל אעפ"י שמעצם הדין לא היו כופין את האב בממונו לזון את בניו ובנותיו הקטנים אלא עד הגיל של שנים, היו מכילמים אותו ומכריזים עליו כדי להכריחו לזונם עד שיגדלו. אך בזמננו לא איכשר דרא לצערנו וכפיה מוסרית אין כוחה יפה כלל וכלל. החוק הממשלתי אינו נותן סמכות לרבנות בעניין מזונות הילדים אפילו למטה ממש, אלא שבתי המשפט הממשלתיים זקוקים בנידון לפסוק על פי דיני ישראל. ואירעו מקרים שהאב התאכזר מרוע לב בכדי להכריח את אשתו לקבל ממנו גט ובתי המשפט הממשלתיים פטרו אותו על היסוד שהילדים היו למעלה ממש. כשטענו מצד הילדים שבדיני ישראל כופין את האב מתורת צדקה אם הוא אמיד, באה התשובה שהחוק הממשלתי אינו יכול להתחשב עם טענה זו. וכדי בזיון וקצף. כל המתבונן בצדק ישפוט שהמצב דורש תקון מתאים. בימינו אלה אפילו ילדים מבוגרים קודם שהגיעו לגיל של חמש-עשרה, סכנות מוסריות גדולות צפויות להם (לבנות וגם לבנים) אם פרנסתם לא תהיה מובטחת על יסוד משפטי. אין צריך להאריך בדבר המובן לכל מי שעניו פקוחות על מצב ההווי לכתוב בכתובה שהבעל מתייב לזון את בניו ואת בנותיו שילדו לו עד שיגיעו לגיל חמש-עשרה שנה לא היה מספיק אעפ"י שאין כאן ריעותא של מתחייב בדבר שאינו קצוב, מפני שמורה הרמב"ם בפוסק בשעת הנשואין הרי זה מתחייב לנולדים, ונחלקו בזה הפוסקים. ובפרט שמרן הבי"ח הכריע בשלילה ולא שייך כאן כל לגבי בריה שיעבוריה משעבר נפשיה. שעכ"פ זה לא נאמר אלא בעובר, אבל לא לגבי מי שאינו בעולם כלל, ולחדש, שמכ"מ כשמתחייב בשעת הנשואין הכל מודים, אין זה מפורש בפוסקים. ואפילו אם ננהיג לכתוב שהבעל מתחייב לנולדים, הנה גם בזה יהיה מי ישמצא מקום לפקפק, ואין רצוננו להאריך. ועל כל פנים הרי זה לא יועיל אלא על העתיד כשיתחילו לכתוב כך, אבל לא כלפי אלה שהתחתנו מכבר. ואם כן לא תקננו אלא לעתיד. כדי לצאת מכל המבוכות והסבוכים, יש לנו רק דרך אחת והיא לתקן תקנה כוללת שתחול על הכל, ולאחר שנקבעה תקנה זו עפ"י הרבנות-הראשית לארץ-ישראל ומועצתה המורחבת ועפ"י בתי הדין והרבנים המשמשים בקדש בקהלות (באשור הרבנות הראשית) ובהסכמת הקהלות ע"י המועצות והועדים יהא לתקנה זו כל תוקף ועזו כתקנות שו"ם, טוליטולא, ועד ד' ארצות וכו', ויהא זה דין ממש, ועל פיה יפסקו בתי הדין של ישראל בכל ארצנו הק', וממילא במקרה של סירוב יפסקו כך בתי המשפט של הממשלה, ותהא תקנה זו על העתיד ועל העבר עד שיקום ואשיבה שופתיך כבראשונה וגו' בכ"א. ואל יעלה על הדעת להטיל פקפוק בכח תקנתנו זו בנוגע להעבר על יסוד דברים הנאמרים בספר, נחל יצחק" להגרי"א מקובנה ז"ל בקונטרס ספר תקנה ענף י"א, לפי שברור הוא שדברי הגאון ז"ל אינם שייכים אלא למקום שלא נתקנה שם התקנה אלא נשתרבה לשם ממקום אחר בתורת מנהג, אלא באותה המדינה ששם נקבעה התקנה עפ"י גדולי המדינה ובתי הדינים והקהלות ודאי שהיא זוקקת את הכל אפילו את אלה שהתברר לנו שלא ידעו מהתקנה כשהתחתנו לפני חלות התקנה.

ואמנם ח"ו שנדמה את עצמנו לרבנותינו הגאונים נוחי נפש מתקני התקנות הנ"ל, זכותם יגן עלינו ועל כל ישראל, אבל יפתח בדורו כשמואל בדורו, ובכל דור ודור היו מתקנים תקנות כנגד עושי-עולה ולתקון העולם ולהעמיד במשפט ארץ, ולמה נגרע אנחנו כשהשעה צריכה לכך, ובפרט כשהתקנה הזאת תהא גם תקנת הקהלות? ואמנם בענין כח התקנות בכלל הרבה יש להאריך והכל ידוע לרבנים היושבים על מדין, ואחד מיוחד מגדולה המורים בדור שלפנינו ר' שלום מרדכי הכהן זצ"ל מברעזאן (בפולין) בקונטרס תקון-עולם בסוף ספרו, 'משפט שלום' על חשן משפט הרחיב הדבור בזה וכמעט שלא

הניח דבר שלא בארו על פי העולה ממסקנותיו יוצא ברור כשמש שבנידון זה שהוא לתקן העולם ולמיגדר מילתא יפה כח בית-דין בצירוף הקהלות, ואין לחוש כלל וכלל למיעוט המוחה.

אי לזאת קבענו את התקנה הכללית הזאת לכל ארץ-ישראל, כשם שמאז ומעולם עד היום הזה היה כח בית-דין של ישראל יפה לחייב את האב בחיוב משפטי גמור ולכופו בממונו ובכל הכפיות האפשריות החוקיות לפרנס את בניו ואת בנותיו עד הגיל של חמש-עשרה שנה. בענין החיוב שביד בית-דין להטיל מתורת צדקה כשהאב אמיד, אין אנו נוגעים כלל וכלל, בזה אין שום שינוי חל. ועתה הננו מסכמים את שלוש התקנות שנקבעו כנ"ל באסיפה הנ"ל עפ"י הרבנים הגאונים ועל פינו הח"מ:

א ...

ב ...

ג. כשם שמאז ומעולם עד היום הזה היה כח בית-דין של ישראל יפה לחייב את האב בחיוב משפטי גמור, ולכופו בממונו ובכל הכפיות האפשריות החוקיות לפרנס את בניו ואת בנותיו עד גיל של שש שנים, כך יהא מעתה ואילך כחם יפה לחייבו בחיוב משפטי גמור, ולכופו בממונו ובכל הכפיות האפשריות החוקיות לפרנס את בניו ואת בנותיו עד הגיל של חמש-עשרה שנה.

.....

נשיאי הרבנות הראשית לארץ-ישראל

נאם: יצחק אייזיק הלוי הרצוג נאם: בן ציון מאיר חי עוזיאל

כ"א טבת תש"ד

התקנות שנתקבלו במועצה המורחבת של הרבנות הראשית לארץ-ישראל והוסכמו מהרבנים והקהלות בארץ מקבלות תוקף משפטי בכח תורה"ק ככל תקנות שנעשות בישראל, והן חובה להתנהג ולדון על פיהם החל מר"ח אדר תש"ד.

נאם: יצחק אייזיק הלוי הרצוג נאם: בן ציון מאיר חי עוזיאל

בפד"ר חלק יא עמ' 209 הובא, שבהרכב בי"ד בו ישבו מו"ר הרב יעקב נ. רוזנטל, הרב ע. הדאיה, הרב ב. רקובר, סבר הגרי"נ רוזנטל שיש להגדיל ולהרחיב את התקופה שהאב זן את ילדיו מעבר לגיל חמש-עשרה שנים שנקבע עד כה: 'זאת ועוד, האם לאור המצב המוסרי והכלכלי השורר בארץ, כעת בשנת תשל"ט, לא היה מקום לחשוב על שינוי התקנה משנת תש"ד, ולהגדיל גיל החיוב מ - ט"ו שנה ל - י"ח שנה, במיוחד לאור זה שבני נוער רבים מוזנחים מחוסר טיפול ומחוסר אדם אחראי על חיוב מזונותיהם, ומאריך אם הבנים ממשיכים בלימודים, האם אין מן הראוי שהאב יחוייב בהוצאות החינוך והמזונות והטיפול בהם? ומה דינו של ילד נכה או חולה, האם יהיה זרוק לעזרת הציבור ואילו האב ינער חובתו ממנו. [ושמועות הגיעו לאזנינו כי בבי"ד הגדול לערעורים כבר מחייבים כעת עד גיל י"ח].'

מועצת הרבנות הראשית בישיבתה ביום ט' תמוז תשל"ו דנו בהצעה זו, וכך נכתב בהחלטה: 'החלט פה אחד כדלהלן: בעקבות תקנת הרבנות הראשית לארץ ישראל משנת תש"ד בנושאותם של הגאונים מרן ורבנן מרי ארעא דישראל נוחי נפש הגרי"א הרצוג זצ"ל והגר"ב מאיר חי עוזיאל זצ"ל שקבעו לחייב את האב במזונות ילדיו עד גיל 15 שנה, מאותם הנימוקים והטעמים שפורטו בתקנה הנ"ל כפי שהתפרסם בחוזר נשיאי הרה"ר מתאריך כ"ט טבת תש"ד. לאור הנסיבות המוסריות, החינוכיות והכלכליות בזמננו מחליטים להעלות את גיל חיוב האב למזונות ילדיו עד גיל 18 שנה.'

החלטה זו הועברה לרב עובדיה יוסף, שהיה הרב הראשי בזמנו ונעדר מישיבה זו, ולא חתם עליה, וכך כתב בגילוי דעת בט"ו בתמוז תשל"ו: 'לדעתי תקנה כזאת צריכה להיות ע"י כל דיני רבני ישראל וגדולי התורה, וכך נהגו רבותינו הגאונים נשיאי הרה"ר לישראל ונשיאי ביה"ד הגדול הרב"ץ עוזיאל זצ"ל והגאון הרי"א הרצוג זצ"ל בזמן שתיקנו התקנה לחייב במזונות הילדים עד גיל חמש עשרה. אחרת אין לתקנה כזאת שום תוקף לפי ההלכה.'

מו"ר הגר"א שפירא זצ"ל בכהונתו כרב הראשי ונשיא בית הדין הגדול כתב בתקנות הדין: 'ואח"כ תיקנו ברבנות הראשית.... להעלות הגיל עד שמונה עשרה.'

מעבר לתקנה זו, מצאנו שני מקורות לחייב את האב במזונות בנו עד גיל שמונה-עשרה, ואולי אף אחרי כן, כך שאיננו נדרשים לגדרה.

האגרות משה י"ד ח"א ס' קמג סבר שמדינא חייב האב לזון את בניו הגדולים עד שיוצאים להתפרנס בכח עצמם, ולא נזקק לתקנות נוספות בכדי לחייב את האב: 'ולכן נראה לע"ד ברור שהיכא שהאם דרה יחד עם בניה אף שהם יותר משש ברצון האב ואף שהם גדולים כל זמן שאין הדרך שבנים כאלו ילכו להרויח לפרנס עצמן שיתחייב האב לזון גם אותם מדין מזונות אשתו, דלא גרעי מארחי ופרחי והם ארחי ופרחי קבועים שהאב קבעם אצלה ואינו יכול לומר שתהיה אכזרית ולא תתן להם מזונות. ולכן ברוב בנ"א בזה"ז ובפרט במדינתנו שדרים כולם יחד חייב האב במזונות בניו ובנותיו אף הגדולים מצד חיוב מזונות שלה עד שיהיו כפי הדרך שהולכים להרויח. ואם בני משפחתו או בני משפחתה אין הולכין להרויח עד נישואיהן אז מדין עולה עמו ואינה יורדת עמו חייב במזונותיהן כל הזמן שדרים עמהם יחד. וממילא אין יכול לזונם מכסף המעשר שהוא כחוב שאינו יכול לפרוע מהמעשר ודינא דהש"ך בזה"ז ובפרט במדינתנו הוא דוקא כשהן גדולים כ"כ שהדרך שילכו להרויח לפרנסתן בעצמן'.

העיר לי הרב יחיאל חיים פריימן שיש לחייב את האב עד גיל שמונה-עשרה מכח תקנת החוק: 'חוק המזונות שנוהג במדינת ישראל מחייב אב ואם בשווה במזונות ילדיהם ועד גיל שמונה-עשרה, אלא שהחוק מסייג וקובע (ביחס לכל פרטיו) שהוא חל רק על מי שאין לו חיובים מדיני מזונות על פי הדין האישי (היינו ביהודים – דין תורה)... אינו בא לחייב כל אדם במזונות קרוביו בכל מקרה שאין הוא מחויב בהם מכוח הדין האישי (היינו לענייננו – לחייב אם, כל אם, במזונות ילדיה)... מכאן שהפרשות הסבירה היא שאם הנזקק למזונות זכאי מכוח הדין האישי הרלוונטי למזונות מקרוב מסוים (לענייננו – בן, עד גיל 6 ע"פ, מן האב) אין החוק מחייב את קרוביו האחרים (האם) לזוננו – לא יחד עם אותו קרוב ואף לא כשאותו קרוב אינו יכול לזוננו. אך אם אדם אינו זכאי למזונות מכוח הדין האישי החל עליו (אף שאינו חסר דת ויש דין אישי כזה), יכול שקרוביו החייבים מכוח החוק יתחייבו במזונותיו.

כיוון שהרה"ר תיקנה... וכן לעניין השאלה של חיוב מדין צדקה או חיוב ממוני גמור (עד גיל 15), לכאורה דעת הסוברים שהוא רק מדין צדקה אינה שלא ראוי לחייב אלא שאין לנו כוח לתקן חיוב ממוני גמור (לדעתם) – הרי זה בגדר "גם אנו היינו מתקנים כן", וכה"ג חיילא תקנת המלכות אף אי בלא"ה לא היינו אומרים דינא דמלכותא דינא, וממילא יש לדון שהחוק מחייב אף ע"פ ד"ת (ביחס לאב לפחות)!

יב. האם תקנת הרבנות הראשית הינה מדין צדקה או כחיוב

נפלה מחלוקת עוד בדור מתקני התקנה של הרבנות, בתוקף התקנה, אם היא כפופה לדיני צדקה ולפי הצורך לגבות מהאב, או שהינה חובה אישית שהטילו על האב, ככל חוב;

בפד"ר ח"ב בעמ' 92 כתבו הדיינים הרב א. גולדשמיט, הרב י. קולויץ, והרב ש. מזרחי: 'אשר לתקנת הרבנות הראשית לארץ - ישראל משנת תש"ד במזונות ילדים מאחרי שש עד חמש עשרה, לא מוזכר בה חיוב במקרה שיש לילד להתפרנס משלו, ואין לדון על פי תקנה יותר מהמפורש בה. בהקדמתם מסבירים כבוד הרבנים הראשיים לארץ - ישראל את הצורך בתקנה, נוסף לדין צדקה, כי סכנות גדולות צפויות להם אם פרנסתם לא תהיה מובטחת - וזה שייך רק באין לילד משלו, ולפי זה משמעותה של תקנה זו אינה מעין חיוב שלפני שש, אלא כפיה על החיוב הקיים מתקנת חכמים אחרי שש'. וכן כתבו חברי ביה"ד הגדול בפד"ר ח"ד עמ' 7 הרב ע. הדאיה, הרב י. הדס והרב אלישיב: 'גם לפי תקנת הרבנות הראשית, לחייב את האב לפרנס את ילדיו עד גיל חמש עשרה נראה שבמקרה ויש רכוש לילדים, אין חיוב על האב לפרנס אותם'. כלומר, הבינו שיסוד התקנה הינה מדיני הצדקה.

וטענתם צ"ב, שכן חיוב צדקה קאי ועומד גם בלא שהתכנסו ותיקנו תקנה זו, ומה הועילו חכמים בתקנתם, לשיטתם.

ברם מאידך גיסא, באוסף פסקי דין של הרבנות הראשית לארץ ישראל עמ' קג הובא פסק דין מאת הרבנים הראשיים הגרי"א הרצוג והגר בצמ"ח עוזיאל מייסדי התקנה והגרא"מ וליקובסקי: 'אשר לגוף הענין טען בא - כח המערער, שעפ"י הדין מגיעות מזונות לבנות רק עד הגיל של שש שנים, וכל מה שפוסקים לטובתן של הבנות מגיל העולה על שש עד לגיל של חמש עשרה שנה, בהתאם לתקנת הרבנות הראשית לארץ - ישראל, הרי זה מטעם צדקה בלבד... אך לפי דעת ביה"ד הגדול טענה זו

איננה מוצדקת בהחלט. כי מוטעת היא ההנחה כאילו תקנת הרבנות הנ"ל מבוססת על החיוב המוסרי של צדקה גרידא. לפי האמת אין הדבר כן, אלא התקנה בעצמה יוצרת חובה משפטית עצמאית גמורה, שהיא איננה נובעת מדיני צדקה כלל ואיננה מוגבלת, איפוא, ע"י ההקף המצומצם של דיני צדקה. תקנת הרבנות הראשית באה להעלות את גיל הילדים, שהאב חייב במזונותיהם, ולא מדין צדקה לעניים, אלא מדין חובת האב למזונות בניו ובנותיו, שכל המונע עצמו או משתמט מזה, הרי הוא חוטא לגבי ילדיו והורס חיי המשפחה בישראל, ואסור לו לאב לנער את חצנו מחובה אבהית זאת ולהטילה על הצבור או על האם. נראה שהגדרו תקנתם כחיוב אישי, ולא מדיני הצדקה, ואזי יש לחייבו אף כשיש לבן מכבר. כן כתבו בפד"ר בתיק 618904/18 שלגדר תקנתם יש מעמד משפטי ולא כצדקה גרידא.

אומנם גם להבנה השניה שמובאת כאן, אפשר שלא חייבו את האב כשיש לבן אפשרות מזונות, שכן מטרת התקנה היתה דאגה לבן, ולא היטל ממוני על האב בכל מצב. שכן שהמניע לתקנה הינה מצוות צדקה, לא תיקונה במקום שאין צורך בו. ואף שמרן השו"ע באהע"ז בריש סי' עא פסק כמהר"ם מרוטנבורג שחייב האב גם אם יש לבן, אפשר שלא רצו מתקני התקנה לתקן דבר השנוי במחלוקת ראשונים. ותיקנו רק במקום הצורך, כחיוב הפחות.

כן עולה מהפד"ר חלק יג עמוד 8: 'כן יש לעיין, בזמננו, כאשר בתי הדין הרבניים בישראל מחייבים מזונות... עד גיל חמש עשרה שנה מכח תקנות הרבנות הראשית... האם התקנה היא מגדרי צדקה או לא. בפסקי דין שפורסמו בקובצי הפד"ר, יש דיעות שונות בזה. לא נכריע כעת בבירור שהתקנה היא בגדר צדקה, אבל עכ"פ יש ספק בזה, וכאשר יש ספק בתקנה, הדין הוא שמעמידים על דין תורה'. וכן מבואר גם בשו"ת ציץ אליעזר חלק טז סי' מד סק"ה: 'וכשם שמעיקרא דדינא בחיוב האב לזון את בנו או את בתו... לא חייבו ולא תיקנו יותר ממה שהיה מחויב לפני כן מעיקרא דדינא בגיל קטנותם'.

וראה בשו"ת יביע אומר ח"ח אבהע"ז סי' כב שלאחר שהביא את החלקת מחוקק שחיוב לזון גדול מגיל שש הינו מדיני צדקה, כתב שהוא חיוב מדינא עפ"י דיני צדקה: 'ולפ"ז בזמנינו שיש תקנה מהרבנות הראשית משנת התש"ד, שחייב האב לפרנס את ילדיו עד הגיל של חמש עשרה שנה', לא יוכל האב לפטור את עצמו בטענה זו. וע' להרה"ג ר' עובדיה הדאיה בשו"ת ישכיל עבדי ח"ד (אה"ע סי' טו) שהאריך לבסס תוקף תקנה זו להלכה ולמעשה. וראה עוד בתשובת הגרי"א הרצוג שם. וע"פ תקנה זו דנים ופוסקים מזונות כל בתי הדין בישראל... נמצא שהתקנה הנ"ל לא באה להפקיע תורת צדקה מהמשלמים מזונות לבניהם ובנותיהם כהלכת גוברין יהודאין, שעושים זאת ברצון טוב, וכרחם אב על בנים, אלא כוננת התקנה לכופ על אלה המתאכזרים על בניהם, ומשאירים אותם בעירום ובחוסר כל, ולחייבם לזון ולפרנס אותם כהלכה. ולכן אף בזמנינו אם יש לבן נכסים שאפשר לו להתפרנס מהם, אין מחייבים את האב לפרנסם... והגם שראיתי להגר"צ עוזיאל בשו"ת משפטי עוזיאל (ח"ב אה"ע סי' צב), שכתב, ולענין מזונות... יפה ונכון מאד כתב חברי הגאון מהרי"א הרצוג הרב הראשי לא", שלפי תקנת הרבנות הראשית, חייב האב במזונותיה, ככל מה שהוא חייב במזונות בניו ובנותיו עד גיל שש, ואין זה מדין צדקה בלבד, אלא מדין חובת האב במזונות בניו ובנותיו, שאסור לו לאב לנער את חצניו מחובה אבהית זו ולהטילה על האם וכו'. ע"ש. ומשמע שהחיוב במזונות עד גיל ט"ו, היא כחיוב האב ממש במזונות בניו עד גיל שש. ולפ"ז אפי' יש לבנים נכסים חייב לזונם ולפרנסם. מ"מ נ"ל העיקר כהוראת בית הדין הגדול הנ"ל. הרי הבין שיש כאן תקנה מחייבת שבבסיסה עמדו הלכות צדקה, בניגוד לנזכר בדיון במועצת הרה"ר שהבאתי בסמוך.

לא התבאר באופן נחרץ בין הדיינים היושבים על מדין הגדרת התקנה, כפי שבא לידי ביטוי בשורת הדין חלק יד עמ' רז ובהערה. וכפי שהובא בהחלטת מועצת הרבנות הראשית לישראל מי"ח בכסלו תשע"ו, שמשקפת את הספק שנותר בהבנת מהות התקנה:

מועצת הרבנות הראשית דנה בנושא חיוב האב במזונות ילדיו. הוזכר במועצה כי ההחלטה להגדיל את גיל חיוב האב במזונות ילדיו עד גיל שמונה-עשרה שנה, נתקבלה כבר בישיבת מועצת הרבנות הראשית מיום כ"א בסיון תש"מ, והמועצה אף החליטה בישיבתה מיום כ' במרחשוון תשמ"ו, כי חיוב המזונות על ההורים הוא עד גיל שמונה-עשרה שנה. אנו שבים ומדגישים שהחיוב על ההורים הוא עד גיל שמונה-עשרה שנה.

בנושא חיוב האב במזונות ילדיו לאחר גיל שש, ישנה מחלוקת גדולה בין דיני ישראל בעבר וכיום, האם החיוב הוא מצד התקנה או מדין צדקה. רוב הפוסקים וביניהם הגר"ש אלישיב, הגר"ע יוסף והגר"מ אליהו, קבעו שהחיוב הוא מדין צדקה. אולם היה כאלה ובהם הגר"א הרצוג והגר"צ עוזיאל, שקבעו שזו המשך התקנה.

היטיב לבטא דיון זה הרה"ג יעקב רוזנטל זצ"ל. הוא כתב שבסוגיא זו רבתא המבוכה בפסקי הדין, יש המחייבים את יישום התקנה מכוח הדין, ויש המחייבים את יישומה מדין צדקה.

עמדת מועצת הרבנות הראשית היא, שאין ראוי להכניס ראשנו בין ההרים הגבוהים שדנו בסוגיא העקרונתית, האם התקנה מצד הדין או מדין צדקה, ועל כן שאלה זו נותרה בעינה, וכל דיון יכריע בעניין על פי שיקול דעתו.

לאחר דיון החליטה המועצה שהן אם החיוב מצד התקנה והן אם החיוב מצד צדקה, היות שתנאי החיים השתנו והמציאות כיום היא שגם האם נושאת בעול פרנסת הבית, על היושבים על מדין להוסיף לשיקול הדעת בפסיקת מזונות הילדים את היכולת הכלכלית של האם.

בנוסף, גם אם חיוב האב לזון את הילדים הוא מצד התקנה, חיוב זה הוא רק על הצרכים הקיומיים הבסיסיים, אבל חיובים נוספים שאינם בהגדרה זו, חלים מדין צדקה בלבד.

י.ג. אומדן החיוב של גודל המזונות

חיובו של האב לזון ילדיו בא לידי ביטוי בשני מצבים. בחיובו כלפי ילדיו שמעל גיל תקנת המזונות, ובחיובו כלפי ילדיו קטני קטנים, ויש לברר מה כלול בחיובו של האב.

השו"ע באה"ע בס"מ ע"ג סעי' ו' פסק עפ"י הרמב"ם מהל' אישות פ"ג ה"י: 'בניו ובנותיו עד בני שש חייב ליתן להם כסות וכלי תשמיש ומדור, ואינו נותן להם כפי עשרו אלא כפי צרכן בלבד'. אם כן השיעור של 'כפי צרכם' הוא השיעור המינימאלי, שיש להטיל על האב לזון ולביגוד. שיעור זה של אדם בינוני משתנה לפי התקופות והמקומות ויש לשומו לפי המקובל באותה העיר, כמו שכתב הרמב"ם שם והסמ"ג ל"ת פ"א, השולחן ערוך שם סעי' א'. דין חובת המדור והכסות זהה ותואם לדין המזונות, כמבואר בח"מ סק"ה: 'נראה דהוא הדין ביותר משש אם לא רצה לכסות גוערין בו ומכריזין עליו, דכסות ומזונות דין אחד להם, דשניהם צרכי הגוף הם, וכן אם הוא אמוד כופין אותו על הכסות כמו שכופין על המזון'. וכ"כ הב"ש שם סק"ד. וראה ע"כ במנחת אברהם ח"ג בס"ה.

בביאור פסק הרמב"ם והשו"ע שאינו נותן להם כפי עשרו אלא כפי צרכן בלבד, ביארו הח"מ והב"ש שם, וז"ל הב"ש סק"ה: 'כפי צרכן ולא לפי כבודו, כי דוקא לאשתו נותנים משום דדרשינן מקרא דעולה עמו וחייב לכבדה אבל לבניו אינו צריך ליתן אלא כדי צרכן'. משמעות הדברים שחיוב הבעל לאשתו הוא כפי מעמדו וכפי יכולתו, משא"כ לילדים אין הוא חייב לשלם רק צרכיהם ההכרחיים. אולם ניתן ללמוד מהפסיקה שנאמרה לגבי אישתו על גדר המזונות המנימאליים. שכן רמב"ם בהלכות אישות פ"ב ה"י באר מהו שיעור מזונות אדם בינוני: 'כמה מזונות פוסקין לאשה, פוסקין לה לחם שתי סעודות בכל יום סעודה בינונית של כל אדם', אא"כ בעלה עשיר, כמבואר בכתובות בדף ס"ד, וכן כתבו תלמידי ר' יונה הובאו בשטמ"ק כתובות בדף ס"ד, וכן פסק הטור בס"ע, השולחן ערוך שם סעי' ג' והגר"א ח"מ ס"ו צ"ו סק"ע א.

הרמב"ם והשו"ע הזכירו אומנם את ההבדל בין אשתו לילדיו בדין כסות ומדור, אך לגבי מזונות, לא כתבו במפורש שיעור חיובו. ובח"מ ס"ו ע"א סק"א העיר על כך: 'ולא נתבאר אם די שנותן להם מזונות כל דהו או שצריך לזון אותם כשם שהוא זן את אשתו והם עולים עמה'. כן היה פשוט לב"ש שם סק"ה: 'ואין זנין אותם לפי עשרו כמו שכתוב בס"מ ע"ג ס"ו לענין כסות'. והדברים מפורשים בשו"ת הרשב"ש ס"ו תקב: 'ולענין פסיקת מזונות הבת כפי מה שצריכה ולא כפי עושרו, יפה דנת, וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפ"ג מהלכות אישות וכן היא בספר אבן העזר וכן הסכים הרב בעל מגיד משנה ז"ל, דדוקא באשתו הוא דאמרינן עולה עמו ואינה יורדת'.

[להבדיל מדין השו"ע בס"מ ק"ב ע"פ הירושלמי שמזון הבנות לאחר מיתת אביהן הוא לפי עשרו וכבודו של האב. שכן כל תקנה עפ"י גדריה]

יש לציין שאף למ"ד שחובת המזונות של הילדים הינה מכח חיובו לאימם, היא חייב להם כפי שהתחייב לה. אך במציאות שאינו חייב במזונות אשתו, לא יתחייב יותר מכדי שיעור אדם בינוני אף שהוא אמיד.

הדברים אמורים הן לגבי מזונות והן לגבי כסות ומדור, אלא ששיעור המזונות אחד הוא בכל האנשים הבינוניים, ואילו שיעור הכסות משתנה ומחויב בו האב לפי הפחות שבבינוניים וכן נראה ביחס למדור. משמעות הדבר היא שגם עני שבישראל, מחויב לזון את בניו כפי השיעור שמחויב בו אדם בינוני, כי בפחות מזה הרי הוא מרעיבן, כפי שבארה הגמ' בעירובין בדף פג: 'פחות מכאן, מקולקל במעיו'.

יד. האב אינו מחוייב בהוצאות פעילויות עודפות

ישנם הרבה מנהגי מותרות כחוגים ובילויים שנהוגים בבתי ישראל רבים, וצ"ע אילו מהם בכלל מנהגי אדם בינוני, ואילו מותרות, שאין לחייב את האב בהם, אף לא מדין צדקה, אא"כ בהסכמתו המליאה.

האב אומנם חייב בחינוך בנו וללמדו אומנות. וראה בפד"ר כרך יג, עמ' 3; כרך ב, עמ' 298 שבכלל חיוב זה יש לאב לחנך 'למידות טובות שבין אדם לחברו ולישבו של עולם'. ועל כן יש לחייבו במלוא הסכום של חינוך הנהוג בקרב קהילתו. אך אינו חייב בהוצאות של חינוך מועשר, הגם שוודאי יהיה לתועלת הקטין, כיון שגדר חיובו הוא לספק צרכים של 'אדם בינוני'.

חוג נגינה או יצירה ומחול יכול להוות אומנם מקור פרנסה בעתיד, אך ביסודו הינו חוג שנועד להעשרת נפשו/ה של הילד/ה, ולפתח את מכלול כישוריו/ה ולתת מענה לרחשי נפשו/ה. ברם, שיעורי עזר והעשרה בשפה נוספת או במדעים, יכולים להחשב כחלק מחינוכו/ה ולימוד אומנות, ואפשר שנעשה מהלך זה בכדי להגיע לייעדים החורגים מהתנהלות אדם בינוני. הנושא לא נדון כ"כ בפד"ר עקב חוסר הסמכות החוקית שלהם להכריע בדבר, כפי שאמר לי הגר"ש שטסמן, ויש א"כ לדון בדבר.

בכדי להשיב לשאלה זו, נראה לי, שיש לבחון אם מטרת ההוצאה הממונית היתה לאזן את הילד/ה או לקדם אותו. כלומר, אם המניע לחוג ולשיעור העזר היה בכדי לעמוד במשימות הכיתיות, או שמבקש ההורה לתת לו/ה כלים מעבר לכך. האם הילד/ה מתקשה בפעילות ובמעורבות החברתית ולשם כך נשלח/ה לטיפול, או שמבקשים לתת לו/ה חוויות נוספות. האב חייב לתת מענה למצוקה של ילדיו, ולדאוג שיוכלו להתחנך כממוצע של ילדי האיזור בו מצויים, ויתר מכן, אין לחייב את האב, אא"כ בהסכמה. ואכתי יש לעיין אם יחוייב בתשלום עבור שיעור תורה נוסף מהמקובל, הגם שחורג ממנהגי אדם בינוני, כיון שהוא בכלל חיוב האב בת"ת בנו. או נימא שגם לכך יש גבול וקיצבה.

טו. לשלם למוסדות הלימוד מכספי מעשר

לאור כל הנ"ל יש לדון האם האב רשאי לזון ילדיו מכספי צדקה. שכן הט"ז ביו"ד בס"י רמט סק"א פסק: 'וכ"ש לפרוע בהם מסים דאסור', ואם חיובו של האב הוא מדינאי, אינו יכול לשלם את חובתו מכספי מעשרות.

בשו"ת באר שבע ס"י מא דן בכך, וכתב: 'הא דאמרינן עושה צדקה בכל עת זה הזן בניו ובנותיו כשהם קטנים דמיירי דוקא שאינו חייב במזונותיהם משום דלא מיקרי צדקה, אלא דוקא כשאדם עושה דבר שאינו חייב חוב גמור, בלא הכי. ולפיכך הזן בניו ובנותיו כשהם פחותים משש שנים לא מיקרי צדקה כיון שהוא חייב לזונם וכיפינן ליה לזונם, מה שאין הדין כן אם הם יתרים על שש שנים דלא כפינן ליה... והשתא זכינן לדין שאינו רשאי להוציא מעות המעשר בלימוד בניו, כיון שהוא חייב חוב גמור שילמד לבנו תורה או לשכור מלמד לבנו ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם בניכם'. הביאו הציץ אליעזר ח"ט ס"א פ"ה.

לסיכום:

א. האם פטורה מהיטל חובת המזונות, פרט למצב שישנה נבצרות של האב, ונחלקו מהו יסוד חיובה (או שתשליך הבן לקהל שיפרנסוהו). אישה המתפרנסת בעצמה, מחוייבת מדין צדקה בנטל הכלכלה של הילדים, באם האב אינו יכול לזון, ולדעת הבית מאיר ודעימיה כשגם לקרובי האב אין יכולת השתכרות המאפשרת לזון. הגר"ש ישראלי והגר"א שפירא סברו שיש לחייב את האם בשותפות עם האב, כשהם אמידים, בחיובים שמיסודם הינם מדיני צדקה (מעל גיל שש, ועד אז בהעדר אב וקרוביו).

אפשר, שאם הילדים מצויים אצל האם, היא מצווה לא להתאכזר עליהם ולתת להם את המחוייב מדין צדקה כשהיא אמידה, ונחשב שיש לילדים מכבר, ואין האב מצווה אלא להשתתף

עימה בכך. ברם אם מצווים בפנמיה או משפחה אומנת וכדו', אזי נטל הצדקה מוטל על האב בלבד.

ב. האב חייב במזונות ילדיו הקטנים מגיל שש, מדינא, בלא הבחנה במעמדו הכלכלית וביכולותיו. יש שהבינו שחובה זו מדאורייתא ויש שסברו שחובה זו מדרבנן היא. כיון שזו חובה אישית של האב, הינו מחוייב בה אף שיש לילדים נכסים משלהם, או מימון מגורם אחר, ואינו יכול לשלם חובתו זו מכספי מעשר. יש שהבינו כי יש לאב חובה ישירה לבנו, ויש שהבינו כי חובת האב נובעת מכח חיובו לאשתו.

ג. האב חייב במזונות ילדיו הקטנים מגיל שש עד גיל המצוות, מדין הצדקה. ואם הוא אמיד, אף כופין אותו ומוציאין ממנו את מזונותיהם. במקרה שיש לילדים אלו נכסים משלהם או סידור ביחס למזונותם או מדור לגור, אין להטיל על האב חיוב על כך. וכן אם ברור שגבייה של מלוא המזונות תגרום לקריסה של האב, יש לקבוע לו מזונות בהתאם ליכולת שלו לקיים מצוותו.

ד. האב חייב במזונות ילדיו מגיל מצוות על גיל שמונה עשרה, אם אין לילדים אפשרות מחיה משלהם, מכח תקנת הרבנות הראשית, המבוססת על דין צדקה. ויש שהבינו שחייב מדינא.

ה. ילדים גדולים מכך שלא יכולים להתפרנס מכח עצמם, יש לאב להקדים וליתן להם צדקה ולהעדיפם על פני שאר צדקות.

ו. דינים אלו עומדים בעינם ללא קשר למצבה הפיננסי של האם/ גרושתו.

ז. במציאות שהמשמורת משותפת בשווה, יש להפחית מחיובי האב בהתאם לנטל שהוא נושא בעצמו באחזקת הילדים.

ח. חיובו של האב במזונות הינו כשער המצוי שצורך ועולה לאדם בינוני בקהילתו מאכל, לבוש, בריאות (שאינו בסל הבריאות), חינוך (כולל שיעור פרטי לילד המתקשה, שאינו רק העשרה) ומדור. על יתר צרכי הילדים כקייטנות, חוגים, בילויים, טיפולים רפואיים שאינם הכרחיים (שלא כולם מבצעים אותם) – אינם כלולים בכלל ה'מזונות', ואין האב חייב לממן זאת, אלא בהסכמה. אומנם, יש שסברו לחייב את שני ההורים כאחת לפי יכולת ההשתכרות שלהם.